

H. JÕULMAA

SUULISE JA KIRJALIKU
KÕNE ÕPETUS

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS

2-41296

A-21410

H. JÕULMAA

SUULISE JA KIRJALIKU
KÕNE ÕPETUS

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1957

2

Tartu Riikliku Ülikooli
Raamatukogu

41296

I. SISSEJUHATAV OSA.

1. ÜLDISED NÕUDED JA PÕHIMÕTTED.

Laste üldine intellektuaalne tase ja jõudlus koolis on kõige tihedamalt seotud nende keelelise arengutasemega, sõnavaraga, lausete koostamise oskusega, loogilise väljendusega. Parimad nõukogude, eriti VNFSV koolide eesrindlikud õpetajad on püstitanud eesmärgi: leida kõne arendamiseks uusi töövõtteid ja -meetodeid, sest kõnekultuuri viljelemine on üks tähtsamaid ja peamisi vahendeid õpilase intellektuaalsel ja moraalsel kasvatamisel.

Algkooli eesti keele programmis on kõneõpetuse alal kehtestatud järgmised nõuded:

1. Jõukohaste lugemispalade ümberjutustamine.
2. Lasteraamatute sisu ümberjutustamine.
3. Jutustamine piltide ja loetud lasteraamatute illustatsioonide järgi.
4. Jutustamine ümbritseva elu sündmustest, tööst, mängust, loodusnähtustest.
5. Jutustamine kollektiivselt koostatud kava järgi.
6. Lasteajalehe kirjutiste ümberjutustamine. (III klassist alates.)
7. Lugemispalade või lastekirjandusteoste tegelaste iseloomustamine.

See tähendab: algkooli õpilased peavad suutma väljendada oma eale vastavaid mõtteid loogiliselt õigesti, korralikes lausetes ja valdama kindlalt teatavat sõnavarahulka. Nende kõne peab olema selge ja ilmikas, õigete rõhkudega, vastava intonatsiooniga ning kooskõlas üldkeele õige hääldamise nõuetega. Vastavalt sellele, kuidas õpilased omandavad kirjatehnilisi vilumusi, kasvavad nõuded ka kirjaliku kõne suhtes. Iga kirjalikult väljendatud sõna või lause peab olema arusaadav mitte üksnes mõttelt, vaid ka

ortograafiliselt õige. Õpilased peavad suutma koostada lauseid süntaktiliste nõuete kohaselt ning oskama neid õigesti järjestada seotud tekstiks.

Tuleb vahet teha suulise ja kirjaliku kõne vahel. Need ei ole psühholoogiliselt võttes kattuvad mõisted. Kirjalik kõne ei ole suulise lihtne peegelpilt, selle jälgendamine.

Kui laste poolt öeldud lauseid lasta üles kirjutada, siis muutub väljendus sisult palju vaesemaks ja kahvatumaks. See on tingitud asjaolust, et suulises väljenduses kasutatakse ilmetamiseks veel intonatsiooni, rõhku, miimikat, žeste, poosi. Kirjalikus kõnes peab aga selguma kõik tekstist, seetõttu kirjalik väljendus nõuab sõnade täpset valikut ja sõnade ning lausete ranget järjestust. Teine erinev joon avaldub nende tekkemomendil. Suulises kõnes peab väljendus kiiresti järgnema mõttele, kuid kirjalikus kõnes on aega pikemalt töötada sõnastuse viimistlemiseks, sõnastuse viimistlemine aga tähendab ka ühtlasi mõtete täpsustamist, mõistete selgemat väljatöötamist. On vajalik arendada õpilastel nii suulise kui kirjaliku kõne vilumust.

Kooli tulles valdavad lapsed juba teataval määral suulist kõnet. Kirjaliku kõne oskuse omandamine algab esmakordselt koolis õppeprotsessis. Laste suuline väljendus on, vastavalt nende mõtlemisele, esialgu väga lihtne, kuid koos intellektuaalse kasvamisega ja täienemisega muutub see järjest keerukamaks.

Kirjaliku kõne arendamise protsess kulgeb aeglaselt suulise kõne baasil. Nõukogude eesrindlikud pedagoogid on kogemuste najal jõudnud järgmiste tulemusteni: *kõik, mida õpilased kirjalikult väljendavad, peab olema eelnevalt suuliselt koos õpetajaga läbi mõeldud, arutatud ja kinnistatud*. Sõnade valik, nende sobivus, lausevariandid, mõtete järjestus, peamõtte esiletõstmine, üksikosade seos peamõttega — kõik tuleb läbi töötada suuliselt, enne kui asutakse kirjalikku teksti koostama.

Kirjalik väljendus tähendab õpilasele väga komplitseeritud analüütilis-süntheetilist protsessi: ta peab määrama kirjaliku töö peateema, leidma osad ja allutama need õiges järjestuses peateemale. Et mõtet kirjalikult väljendada, on vaja seda suuliselt ette valmistada, liigendada osadeks, anda sellele sõnastuslikult õige vorm.

Suulist kõnet on võimalik palju kergemini allutada pedagoogi kontrollile, seda jälgida ja parandada tema tekke-

momendist alates. Iga kirjalikku ülesannet on võimalik suuliselt ette valmistada, seega vältida palju niisuguseid vigu, millede vastu võitlemine muutub raskemaks siis, kui need on juba kirjutamise teel kinnistunud õpilase mällu. Sel kombel õpilaste mõtlemise ja kirjaliku kõne täiustamine on kõige paremini saavutatav nende suulise kõne süstemaatilise täiustamise kaudu.

2. SUULISE JA KIRJALIKU KÕNE ÕPETUSE SUHE AABITSA-, LUGEMIS-, GRAMMATIKA- JA ÕIGEKIRJAÕPETUSEGA.

Seos aabitsa- ja lugemisõpetusega. Suulise ja kirjaliku kõne arendamine on tihedalt seotud teiste osadega emakeeleõpetuses. (Vt. Algkooli programmid.)

Aabitsaeelsel ja aabitsaperioodil teostatavad vaatlused, vestlused, harjutused praktiliseks tutvumiseks lausega ja sõnaga; lausete koostamine õpilaste poolt, aabitsapalade, muinasjuttude ja teiste lastejuttude ümberjutustamine, pildijutustused, vabajutustused oma mänguasjadest või koduloomadest — kõik need tööliigid ja -lõigud on otseselt mõeldudki laste suulise kõne arendamiseks.

Lugemistundides korraldatud vaatlustel ja katsetel on eriti suur tähtsus laste mõtlemise ja kõne täienemisel. Kõike, mida lapsed vaatlustel näevad, kuulevad, kombivad, haistavad, peavad nad ka sõnades kirjeldama. Vaatlusandmete sidumine sõnastusega stimuleerib lapsi täpsemalt eset jälgima, tajuma seda selgemini, kujutlustes seda eredamini reprodutseerima ja omandama ühtlasi sellest selgemad mõisted. Vaatluste kestel omandavad lapsed koos uute mõistetega rea uusi sõnu. Lugemisõpetuses palade kavastamise ja ümberjutustamise mitmesugused vormid on otseselt ka suulise kõnekultuuri viljelemise teenistuses. Pärast seda kui lugemistundides mõni teema on läbi võetud ja õpilastel teatud küsimuse vastu huvi tekkinud, on soovitav sama teema süvendamiseks teha kirjand (kas ümberjutustus, analoogia-, pildi- või vabajutustus).

Seos grammatika- ja ortograafiaõpetusega. Suurt rõhku tuleb panna grammatika- ja ortograafiareeglite rakendamisele kirjaneks. Eelneval suulisel arutlusel, mida korraldatakse kirjandi juhendamiseks, meenutatakse ja korra-

takse grammatikas varemõpitut. Ka vigu tuleb analüüsida nii, et oleks võimalik korrata varasemat materjali.

Otseselt reeglite kinnistamiseks võib rakendada loov- ja vabadiktaate. Näiteks minevikuvormide süvendamiseks võib lasta ülesantud tegusõnadest koostada jutuke. Nimi-, omadus-, arv- ja asesõnu saab kinnistada vabadiktaadi abil jne. Muid kirjandeid ei ole soovitatav otseselt rakendada mõne grammatikareegli süvendamise teenistusse, kuna see muudaks ülesande lapsele liiga komplitseerituks, kaoksid emotsionaalsed tegurid. Elamuslikest ajendeist aga oleneb suurel määral töö õnnestumine.

II. KIRJALIKE TÖÖDE LIIGID.

Põhimised kirjalike tööde liigid kõne arendamisel algkoolis on järgmised:

1. Jutustava iseloomuga kirjandid.
 - a) Ümberjutustus, analoogiajutustus.
 - b) Pildijutustus, jutustus diafilmide järgi.
 - c) Vabajutustus.
2. Kirjeldava iseloomuga kirjandid.
 - a) Esemete ja nähtuste kirjeldus.
 - b) Pildikirjeldus.
 - c) Tööprotsessi ja tegevuse kirjeldus.
3. Arutleva iseloomuga kirjandid.
4. Artikkel seinalehele.
5. Kiri.
6. Loov- ja vabadiktaat.

1. Jutustava iseloomuga kirjandid.

Ümberjutustus. Suhteliselt võrdlemisi palju rakendatakse algkooli praktikas ümberjutustust. Kuuldu või loetu uuesti jutustamine on lapsele esialgu küllaltki raske. Lapsed võivad jutustada lookese sujuvalt, kuid puhtmehaaniliselt. Sisu mittemõistmine ilmneb kohe, kui esitada lastele pärast küsimusi mõne pala osa või tegelase kohta. Raskused tulenevad sellest, et lapsed, kuulates või lugedes pala, samuti ka vaadeldes pilti või meenutades mõnda juhtumit oma elust, tajuvad ja kujutlevad sündmusi tervikuna, oskamata neid iseseisvalt liigendada osadeks. Sõnaline ümberjutustus aga eeldab terviku osadeks jaotamise ning pärast uuesti osade tervikuks ühendamise oskust, s. o. oskust analüüsida ja sünteesida.

Ümberjutustuse teksti kohta kehtivad järgmised nõuded: see peab olema huvitav, moodustama terviku või ilmeka

episoodi mõnest lastekirjandusteosest, keeleliselt ja ortograafiliselt peab see vastama klassi tasemele ega tohi sisaldada õppimata juhtumeid, laused ei tohi olla väga pikad ega keerukad.

Teksti valmistab õpetaja enne hoolikalt ette, ta valib selle kas mõnest lasteraamatust, võtab sobiva katkendi eelmisel lugemistunnil käsitlusel olnud palast või tõlgib selle vene keelest.¹ Tekst töötatakse enne suuliselt läbi, kusjuures raskemad laused lihtsustatakse ja otsene kõne muudetakse õpetaja suunavate küsimuste abil kaudseks kõneks. Lugemiku palasid kasutatakse peamiselt liitklassides, kuna see töömoodus võimaldab säästa õpetaja aega. Õpilased töötavad siin iseseisvalt tekstiga õpetaja poolt antud juhendite järgi.

Metoodiliselt rohkem võimalusi pakkuv ja ka lastele uude- ning huvitavam on moodus, kus tekst valitakse mõnest lasteraamatust. Soovitav on siinjuures, et valitav teos oleks seotud lugemistundide tööga kas teema, žanri, autori või vähemalt analoogiliste elamuste kaudu. Käsitledes näiteks kodu- või metsloomi on sobiv ümberjutustuseks valida mõni katkend või lühijutt loomadest (R. Rohu «Laaned ja veed», R. Sirge «Väike, aga tubli», M. Prišvini «Kuldne aas», V. Bianki «Metsaelanikud», N. Durovi «Minu loomad», J. Tšarušini «Jutustused», Jemeljanovi «Kass ja koer» vm.). Läbi töötades lugemispalu, milles kõneldakse viisakast käitumisest, kaasinimeste eest hoolitsemisest, kollektiivsest tööst, võib valida ümberjutustuseks mõne lühipala N. Ossejeva valimikust «Midagi head», L. Tigase «Mina oskan paremini», «Jutte lastele» jt.

Üldine töökäik ümberjutustuse puhul on järgmine. Õpetaja loeb teksti ette, kasutades seejuures näitlikustamiseks esemeid, pilte, aplikatsioone, lasteraamatu illustratsioone. Ettekanne peab olema ilmekas ning haarama õpilasi emotsionaalselt, nii et nad elavalt kujutaksid endale ette tegelasi ja olukordi, tunneksid kaasa tegelastele. Kui õpilased situatsioone selgesti kujutlevad, kui nad nagu näevad tegelasi ja kuulevad neid kõnelevat, siis mõistavad nad ka sisu paremini, ning töötavad üldse suurema innu ja paremate tulemustega.

¹ П. О. Афанасьев, И. Н. Шапошников. «Сборник статей для изложения». Москва — 1954.

Pärast õpetaja ettekannet töötatakse pala küsimuste abil läbi. Loetakse veel kord tervikuna või osade viisi ette, sõltuvalt klassist ja teksti iseloomust. Järgneb kavastamine ning pärast suuline ümberjutustamine kava järgi. Töö vähetuntud sõnade selgitamiseks toimub kas enne või pärast pala lugemist, olenevalt õpetaja kavatsustest tunni ülesehitamisel.

Enne kirjutama asumist teostatakse kriitilisemate sõnade õigekirja analüüsi. Juhul kui sõnad on varasemas töökäigus kantud sõnadevihikusse, siis korratakse neid ja juhitakse tähelepanu sõnastike kasutamise õigusele (I, II kl.).

Algkoolis praktiseeritakse nii tekstilähedast kui ka kokkuvõtlikku ümberjutustamist. Kokkuvõtlik ümberjutustamine on raskem, kuna see eeldab arenenumat üldistamise oskust, kui on lastel sel vanuse astmel. Seepärast rakendatakse lühendatud kirjaliku ümberjutustuse töömoodust ainult III ja IV klassis. Kokkuvõtliku ümberjutustuse suulist töövormi praktiseeritakse ka, aga juba I klassist alates, lastes õpilastel jutustada kinos või teatris nähtud lastetüki sündmustikku. Siin abistab õpetaja lapsi küsimustega rohkem kui III—IV klassis.

Ümberjutustuse eriliigi moodustab analoogiajutustus, mida tehakse laste tähelepanu ja fantaasia arendamiseks lugemike palade alusel. Analoogiajutustuses laps, võttes eeskujuks lugemiku teksti, loob omade kogemuste najal uue jutukese, milles kasutab fakte oma ümbritsevast elust. Algul analogiseerivad lapsed suuliselt, pärast kirjutatakse sellest mõned ilmekamad laused üles. III ja IV kl. õpilastele võib analoogiajutustuse üleskirjutamisel jätta rohkem vabadust ja iseseisvust. Näiteks I klassis, õppides palu «Meie klass», jutustavad lapsed omast klassist; õppides lookest «Maie raamatud» jutustavad «Kuidas hoian oma raamatuid» (viimane muutub õieti kontrastijutustuseks); lugedes ja vesteldes tervishoiuküsimustest koostavad jutukesi «Kuidas pesen ennast», «Kuidas istun klassis», «Kuidas puhastan riideid ja jalatseid» jne. Analoogiajutustust võib teha ka pildi järgi.

Pildijutustus. Pildijutustuse koostamisel lähtutakse süžeeга piltide vaatlusest. Selleks sobivad pildid kõnearendamise sarjast, nagu «Ära narri hanesid!» «Ai, kukun!» «Halb lugu!» «Vaata kuidas kelgutan!» Sokolovi «Hundid ründasid», Bogdanov-Belski «Kooli ukse taga», Bajuskini

«Kartmatu partisan» jt. Pilt riputatakse üles ja kui pildi süžee lahtimõtestamine ei vaja erilisi eelteadmisi, tehakse õpilastele ülesandeks mõelda pildi kohta jutuke. Õpilased vaatlevad vaikselt ja kellel jutukene mõeldud, tõstab käe. Algul julgustab õpetaja nõrgemaid õpilasi, lastes neil jutustada mõeldud lookese pildist. Kuna nende vastused on tavaliselt lühikesed, kahvatud ega ava pildi süžeed, siis lastakse parematel kaasõpilastel antud vastuseid täiendada, vajaduse korral suunates küsimustega. Lõpuks lastakse ühel või kahel parimal õpilasel jutustada oma mõeldud lookesed. Seejärel koostatakse üldine kava (nooremais klassides antakse küsimused) ja teostatakse sõnade õigekirja analüüsi. Järgneb kirjutamine. Samuti kasutatakse lugemiku pilte ja pildiseeriaid. Pildijutustus koosneb seega järgmistest tööetappidest: 1) ettevalmistus pildi vaatlemiseks (õpetaja püstitab eesmärgi), 2) vahetu vaatlus (õpilased vaatlevad vaikselt), 3) pildi loominguline mõtestamine (õpilased mõtleavad jutukese), 4) mõeldud jutukeste esitamine õpilaste poolt, 5) kava koostamine kollektiivselt, 6) sõnade õigekirja analüüs, 7) kirjandi kirjutamine.

Jutustus diafilmi järgi. Jutustused diafilmide järgi kuuluvad kõik kokkuvõtlike jutustuste liiki. Sõltuvalt laste kirjatehnilisest tasemest saab I ja II klassis kasutada ainult suulisi diafilmijutustuse vorme, kirjalikke aga III ja IV klassis. Õpetaja, demonstreerides klassile diafilmi, jutustab elavalt piltide sisu järgi kogu sündmustiku. Pärast seda korraldatakse sõlmküsimuste abil kogu süžee. Seejärel koostatakse kollektiivselt kava. Kava järgi lastakse jutustada veel kord 2—3 õpilasel sündmustikku. Raske- mad sõnad kirjutatakse tahvlile ja vaadeldakse nende õigekirja. Järgneb kirjutamine.

Vabakirjand (vabakirjeldus, vabajutustus) on kirjandi- vorm, milles teema antakse ühises kollektiivses arutluses õpetaja poolt, kava koostatakse kollektiivselt või iseseis- valt, olenedes õpilaste vanuselisest tasemest, kirjandi- aineist ja õpetaja tunni ülesehitusest. Sisu kujundamine on õpilastel teatavais piirides vaba. Nimetatud jutustuse liigi teemad ammutatakse laste kogemuste ja elamuste vald- konnast — suvistest mälestustest, klassivälisest tööst jm., näiteks «Juhtum pioneerilaagris», «Lõkkeõhtul», «Abista- sin vanemaid», «Päev kolhoosis», «Valmistusime oktoobri-

pühadeks», «Koolipidu», «Lõbusal talvepäeval», jms. Pole oluline, kui kirjand jutustuse tunnused kaotab ja kirjelduseks muutub, sest vabakirjandi puhul ei saa õpetaja enne selle käiku täpselt ette kavandada, kuna ta üksikasjaliselt ei tea, millised on õpilaste elamused, tähelepanekud ja nende meeli vangistanud sündmused.

2. Kirjeldava iseloomuga kirjandid.

Esemete ja nähtuste kirjeldus. Kirjeldava iseloomuga kirjanditest on algkoolis kõige tähtsamal kohal esemete ja nähtuste kirjeldus. Ušinski rõhutas, et «oskus teravalt vaadelda, õigesti tuletada vaatlustest mõte ja tõele vastavalt väljendada see mõte sõnades» on põhiline kõnevõime arenemisel. Loodusevaatlused ongi peamiselt selle kirjandiliigi metoodiliseks aluseks. Loodusnähtuste jälgimine ja ülesmärkimine looduse kalendrisse, tutvumine elusa ja eluta loodusega, tööd õppe-katseaias — kõik need tööloigud võimaldavad aste-astmelt suurendada laste aktiivsete sõnade hulka, töötada süstemaatiliselt sõnade ortograafia kallal, vestelda, jutustada ja koostada kirjeldusi loodusõpetuslikel teemadel. Samuti ekskursioonid kolhoosipõllule, karjafarmi, töökodadesse ja tehastesse võivad saada kirjandi aineks.

Pildikirjeldus. Pildikirjeldused seostatakse eelnevate lugemispalade käsitlemisega. Vastavalt pala iseloomule — kas ilukirjanduslikule, loodusõpetuslikule, geograafilisele või ajaloolisele — valitakse sobiv pilt kõnearendamise piltide seeriast. Siia kuuluvad otsese kirjandusliku faabulata pildid, nagu «Perekonnas», «Suvel külatänaval», «Linnas», «Metsas», «Kooli kõögiviljaaias», «Sügisel metsas», «Meie — lindude sõbrad», «Abistame kolhoosi kõögiviljaaias», «Kevadised lõbud», «Kodumaa», «Kuldne sügis» jt.

Töömenetlus pildikirjelduse juures on üldjoontes järgmine. Pilt riputatakse üles, nii et see kogu klassile oleks hästi nähtav, mittenähtavuse korral kutsutakse õpilased ette. Pärast seda kui õpilased on vaikselt süvenenud pildi vaatlusse, esitatakse metoodiliselt hästi läbimõeldud küsimused pildi sisu kohta. Õpilased peavad vastustes oma arvamusi põhjendama. Näiteks pildi «Suvel külas» vaatlusel õpilased peavad vastama küsimusele: «Mida kujutab

pilt?» — «Pilt kujutab suve, sest taevas on kõrge ja helesinine, rohi on lopsakas, helerohteline, lapsed on kergelt rietatud.» — «Pildil on kujutatud küla, sest me näeme siin külatänavat, kolhoosikeskust, karjalautasid ja silotorne tagapool.» Hiljem lastakse paaril õpilasel veel jutustada sellest, mida nemad pildil näevad. Koostatakse kava kas kollektiivselt või iseseisvalt, olenedes klassist. Järgneb ortograafiline analüüs vigade vältimise otstarbel. Seejärel alustavad õpilased kirjutamist.

Tööprotsessi ja tegevuse kirjeldus. Tööprotsessi ja tegevuse kirjeldus ei erine menetluse poolest teistest kirjeldava iseloomuga töödest. Kirjelduse teemad valitakse õpilaste lähemast ümbrusest, nagu «Viljapeks kolhoosis», «Käisime umbrohtu hävitamas», «Töötasime kooliaias», «Kombain põllul», «Karjafarmis», «Töökojas» jm.

3. Arutleva iseloomuga kirjandid.

Arutlusi tehakse algkoolis vähe, kuna arutlus eeldab väljakujunenud loogilist mõtlemist, peent analüüsimis- ja sünteesimisvõimet ning kausaalsuse suhete tunnetamist asjade ja nähtuste vahel. Lihtsaid arutlevaid töid võib kirjutada III ja IV klassis teemadel, nagu «Milliseid raamatuid armastan lugeda», «Kelleks tahan saada», «Mispärast mulle meeldib kinos käia». Teemade läbitöötamine toimub algul kollektiivselt ja pärast vastavasisuliste lugemispalade käsitlemist. Nii saab esimest teemat ühendada näiteks palaga «Kuidas Gorki luges raamatuid», teist Majakovski luuletusega «Kelleks saada», kolmandat kino ühiskülalistamisega. Arutleva kirjandi kava koostatakse kollektiivselt. Enne kui õpilastel lubatakse kirjutama hakata, lastakse paaril paremal õpilasel kava järgi suuliselt jutustada, ning õpetaja abiga parandatakse ning viimistletakse konarused ja järjestatakse õigesti laused.

4. Kaastöö seinalehele.

Algkoolis tuleb õpetada lapsi ka seinalehele kaastööd kirjutama. Esimesed artiklid arutletakse läbi kollektiivselt, koostatakse ühiselt kava ja kirjutatakse kogu töö tahvlile, juhitakse tähelepanu raskematele sõnadele ja kirjavahe-

märkidele. Õpilasi harjutatakse kirjutama artikleid tähtpäevalistel teemadel (naistepäev, maipühad, Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni aastapäev), koolielu kajastavast tähtsamaist sündmustest (lindude päev, koolipidu, kohtumine kirjanikega, kino või teatri ühiskülastus), ühiskondlikest üritusist (kolhoosi abistamine, metsapäev, kooliümbruse korrastamine, töö kooliaias), õppetööst (Õppeedukus ja kord meie klassis. Meie klassi eesrindlased. Kuidas meie klass abistab mahajääjaid.), ringide ja pioneeritööst (salga- või rühmakoondus). Osale teemadele võib lasta kirjutada kõigil õpilastel. Parim töö avaldatakse seinalehes.

5. Kiri.

Kirja koostamist tuleb võimaluse korral siduda tegeliku elu vajadustega, kuna see tekitab õpilastes tugevat emotsionaalset vastukaja. Kui kool on kirjavahetuses teise kooliga, võetakse kirja küsimus klassis päevakorrale siis, kui on vaja kiri tõeliselt ära saata. Samuti võib kas ühise kirja või ka kõigi õpilaste poolt kirju saata mõnele eelmisel aastal samas koolis käinud õpilasele, pikemat aega haigestunud õpilasele, naistepäeval emale jne. Esimesed kirjad koostatakse kollektiivselt ja märgitakse tahvlile. Erilist tähelepanu juhitakse kirja algusele ja lõpule. Kirja koostamisel näidatakse, et algul tuleb saaja poole pöörduda erinevate tervitussõnadega (Kallis sõber. Armas Maie. Tervist, Maie! jne.), ning kuidas kiri tuleb lõpetada.

Opetatakse kirjutama ka ümbrikule aadressi ja kleepima marki. Selleks otstarbeks kinnitab õpetaja tahvlile suure paberist ümbriku, millele on kirjutatud sihtkoht ja saaja nimi. Igal õpilasel on samuti ümbrik. Vaadeldakse aadressi ja margi paigutust ümbrikul. Iga õpilane leiab selle järgi vastavad kohad enda ees laual oleval ümbrikul ning kirjutab sellele aadressi.

6. Loov- ja vabadiktaat.

Loov- ja vabadiktaadi menetluses on seotud õigekirjavilumuste kujundamine väljendusoskuse arendamisega. Nii loov- kui vabadiktaati saab algkoolis kasutada piiratud määral.

L o o v d i k t a a d i töökäik on üldjoontes järgmine: Õpetaja esitab klassitahvlil õpilastele ühe või mitme õpitud reegli kohta rea sõnu. (Näiteks: metski, kuldsed lehed, läksime jalgsi, kitsas metsatee, jõudsimme, varsti, põllulgi, kraaksusid varesed, traktorid kündsid.) Sõnad analüüsitakse läbi enne sisuliselt, leitakse, kas on võimalik koostada jutukest või saab moodustada ainult üksikuid lauseid. Seejärel vaadeldakse sõnade õigekirja meenutades reegleid. Pärast seda koostavad õpilased antud sõnadele lauseid. Parimad laused kirjutatakse tahvlile, seotud teksti puhul leitakse ka pealkiri. Nüüd lastakse veel kord õpilastel tekst vaikselt läbi lugeda, ülesandega pidada meeles sõnade õigekiri. Seejärel kaetakse tekst kinni ja õpilased kirjutavad etteütlemise järgi. Juhul kui õpilaste ortograafiline tase on tugev (III, IV kl.), võib lausete tahvlile kirjutamine ära jääda, samuti õpetaja dikteerimine. Õpilased koostavad sel juhul teksti iseseisvalt.

V a b a d i k t a a t on oma olemuselt üks ümberjutustuse erivorme, mis soodustab õpilastel distsiplineeritud tähelepanu kasvatamist. Siin loeb õpetaja ilmekalt lastele ette jõukohase teksti. Tekst seletatakse ja töötatakse läbi küsimuste abil, jutustatakse ümber ja vaadeldakse tahvlil sõnakujusid, mille õigekirjas arvab õpetaja lapsi eksivat. Selle järel dikteerib õpetaja lühikeste lõikude kaupa, lugedes ette iga lõiku ainult ühe korra. Lapsed ei suuda teksti sõnu meeles pidada ja on sunnitud sisu edasi andma vabalt. Kui õpilane mõnda lõiku ei kuulnud, jääb tal see kirjutamata, kuna õpetaja ei loe ühtegi osa teist korda. Kuna vabadiktaat seab õpilasele mitmesuguseid komplitseeritud nõudeid, ei ole soovitatav seda kasutada enne kui IV klassis.

III. SUULISE JA KIRJALIKU KÕNE ÕPETUS ERI KLASSIDES.

1. I KLASS. ESIMENE POOLAASTA.

Aabitsaeelne periood.

Üldnõuded. Tööd suulise kõne arendamiseks alustatakse juba aabitsaeelsel perioodil. Lapsed tulevad kooli tagasihoidliku sõnavaraga ja puuduliku lausete koostamise oskusega. Koolis õppeprotsessis suureneb nende sõnavara, avardub elamuste ring ja täpsustuvad mõisted.

Esimestel päevadel püüab õpetaja selgusele jõuda, milline on laste arengutase, kuidas nad suudavad vastata küsimustele, jutustada tuntud asjadest (oma kodust, mängudest jne.), kuidas tulevad toime ümberjutustusega. Samuti registreerib õpetaja ka kõik esinevad kõne defektid.

Üldeesmärgid, milliseid taotletakse õpilaste suulise kõne arendamisel I poolaastal, on kokkuvõetult järgmised:

1. Selge ja loogilise väljenduse saavutamine.
2. Aktiivse sõnavara suurendamine.
3. Sõnade õige hääldamine.
4. Eesti foneetikale vastav häälikute artikuleerimine.
5. Hea ja selge diktsioon.
6. Oskus kõnelda paraja hääletugevusega ja kiirusega.

Juba esimestest päevadest alates juhib õpetaja taktiliselt õpilaste tähelepanu sellele, et nad vastaksid õigesti, arusaadavalt, paraja tugevusega ja mitte ühesõnaliselt, ning laseb neid sel otstarbel lauseid parandada või täiendada ja korrata. Spetsiifilisi harjutusi aga eespool nimetatud eesmärkide saavutamiseks hakatakse tegema hiljem.

Kõne arendamine on seotud kogu koolitööga: aabitsaõpetusega, lugemisega, kirjaharjutusega, aritmeetikaga, loodusnähtuste vaatlemisega, ekskursioonidega. Kõigis tun-

dides omandavad lapsed uusi sõnu ja väljendeid, seepärast peab õpetaja ise jälgima oma kõnet, et see oleks grammatiliselt õige ja väljenduselt ilmekas ning õpilastele jäljendusväärne.

Tööliigid ja -meetodid. Üheks tähtsamaks meetodiks on vestlus, selle abil saame lapse sisse lülitada uude, senitundmatusse keskkonda, äratada temas huvi tunnis tehtava töö vastu ja julgustada teda ennast avaldama. Et vestluse teostamine koolidistsipliiniga harjumatute õpilastega pole sugugi kerge, siis tuleb õpetajal hoolikalt selleks ette valmistuda: a) läbi mõelda vestluse plaan, b) välja valida faktiline materjal, c) valmis varuda näitlikud vahendid, d) läbi mõelda küsimuste süsteem, üles märkida sõlmküsimused, e) läbi mõelda ja üles kirjutada formuleeritavad tuletused, millisteni peavad lapsed tunnis jõudma.

Vestlusmeetodile kaasuvad veel õpetaja jutustus, vaatlused, demonstratsioonid, ekskursioonid.

Iga tund tuleb üles ehitada laste kõne aktiveerimise põhimõttel. Selleks lastakse neil ümber jutustada muinasjutte, teisi lastejutte, õpetatakse pähe lasteluuletuste katkendeid või lühemaid lastelaule; lastakse jutustada, abistades küsimustega, oma mängudest. Õpilaste jutustused koosnevad esialgu ainult ühest kuni mõnest lausest.

Vestluse teemad valitakse laste lähemast keskkonnast: koolist ja kodust, arvestades seejuures ka «Aabitsas» leiduvat pildimaterjali. Näiteks: «Milleks tulevad lapsed kooli», «Klass ja kooliruumid», «Käitumisest koolis ja koolitunnis», «Kodu», «Perekond», «Meie mängud». Vestlused pildi järgi: «Köögililjade koristamine», «Kolhoosis», «Koduperes», «Lapsed mänguväljakul» jt.

Töönäidiseid.

Vestlus teemal: «Käitumisest koolis».

Õpetaja püstitab eesmärgi.

— Nüüd vestleme teiega käitumisest koolis.

— Kuidas nimetatakse seda ruumi, kus meie oleme? (Seda ruumi nimetatakse klassiks.)

— Teie olete nüüd õpilased. Mina olen õpetaja. Minu nimi on... (Lapsed kordavad.)

— Mõni teist on kindlasti kuulnud, mis õpilased teevad, kui õpetaja tuleb klassi. (Õpilased tõusevad püsti.)

— Tehke seda praegu kõik! Astuge pingist välja! Käed pange kõrvale! Seiske sirgelt! (Korratakse mitu korda.)

— Teie teete seda juba väga hästi. Aga nüüd tõuske püsti vaikselt, vaikselt! (Õpetaja juhib intonatsiooni, mii-mika ja žestidega vaikselt tõusmist.)

— Kuidas õpilased tervitavad õpetajat, kui õpetaja klassi tuleb? (Õpilased ütlevad: «Tere»...)

— Õpetaja klassi tulekul õpilased tõusevadki tervitu-seks püsti.

— Kuidas õpilased tervitavad teisi vanemaid inimesi, kes klassi tulevad? (Õpilased tõusevad püsti.)

— Kui õpetaja õpilast küsib, ka sel juhul laps tõuseb püsti.

Samuti selgitatakse näitlikult, kuidas õpilastel tuleb käsi tõsta, kui midagi soovivad või kui tahavad vastata. Selgitatakse ka, millised on tervituskombed koolis. Seks ots-tarbeks lastakse mitmel õpilasel klassi ette poodiumile tulla, lastakse neil üksteise poole kõndides parajal kaugusel tervitada.

Pärast kinnistatakse küsimustega kõik tunnis läbivõetu. Küsimustesse tuleb põimida sõnad, mis vajavad kinnistamist. Antud juhul on need järgmised: *klass, õpetaja, õpilane, vahetund, tervitama, koridor*. Näiteks: Mis ruumis meie oleme? Kes mina olen? Kes teie olete? Kuidas õpilased tervitavad õpetajat klassis? Kuidas tervitavad koridoris? Kuidas tervitavad teisi vanemaid inimesi? jne.

Seejärel õpivad lapsed neljarealise salmi A. Barto luuletusest «Esimene koolipäev».

Mul esimene koolipäev,
ma juba õpilane.
Nüüd püsin kohal, laual käed,
ja tähele kõik panen.

Õpetaja loeb enne kogu luuletuse ilmekalt ette. Küsib pärast ettekannet:

— Mis päev oli sellel lapsel? (... esimene koolipäev.) Õpetaja kannab teist korda luuletuse ette, peatudes iga lause järel, ja esitab lause kohta küsimusi. Õppimisele tulev salm töötatakse samuti küsimustega läbi.

— Kelleks see laps sai esimesel koolipäeval? (Ta sai õpilaseks.) Kuidas ta istub koolis? (Istub koolis käed

laual.) Mida ta paneb koolis tähele? (Paneb tähele, mis õpetaja räägib.) Seletatakse lähemalt sõna «tähele panema», mis esialgu jääb passiivseks sõnaks. Miks peab koolis õpetajat kuulama? (Siis õpime rohkem.) Kes teist tahab koolis targaks õppida?

Salm õpitakse pähe. Õpetaja loeb veel kord ilmekalt ette. Seejärel kordavad lapsed kooris õpetaja järel. Hiljem kordavad kooris õpetaja juhtimisel, kuid ilma õpetaja kaasalugemiseta, pärast rühmiti ja lõpuks üksikult.

Teisel tunnil käsitletakse teemat «Milleks lapsed tulevad kooli». Enne peetakse lühike vestlus sellest, miks nemad kooli tulid ja mida hakkavad siin õppima. Võetakse välja «Aabitsad», kõneldakse nende puhtana hoidmisest, õpitakse «Aabitsa» lehti pöörama. Selle teema puhul kasutatakse «Aabitsa» esimest pilti «Koolitulek». Pildivaatlus kulgeb umbes järgmiselt: Keda näete pildil? (Näeme lapsi, inimesi jne.) Kuhu lapsed lähevad? Kes neid saadavad? Mitu pioneeri on pildil? Mitu ema on pildil näha? Miks emad on mantleis? Mis on lastel käes? (Lastel on käes raamatud. Ühel lapsel on käes lilled.) Miks tõi laps lilled kooli kaasa? Kes oskab lugeda, mis on kirjutatud klassi ukse kohale? (On kirjutatud: Tere tulemast! I klass.) Kelle jaoks see on kirjutatud? Kas teie klassi uksele oli ka nii kirjutatud? (Vastused: Jah oli. Ei olnud. Meil oli kooli välisuksele kirjutatud: Tere tulemast!) Vaadake, mis on pildil koridori seinal! (Koridori seinal on plakat.) Õpetaja näitab lastele veel teisi plakateid.

Selles tunnis omandasid lapsed esialgu passiivse sõnana: plakat.

Töö kestel harjutatakse lapsi vastama täislausetega, samuti lastakse parandada vigaselt moodustatud lauseid.

Teisel päeval tutvutakse klassis olevate esemetega lähemalt. (Klassis on pingid, laud, tool, klassitahvel, pildid seintel), antakse lastele mõiste klassimööbel, vesteldakse oma klassi korrashoidmisest. Tehakse ringkäik kooliruumidesse ja kooliõue. Õpitakse ja täpsustatakse järgnevalt seletatud uued mõisted ja sõnad: *klassimööbel*, *riietehoiuruum*, *jooginõu*, *saal*. Kinnistamisküsimused peavad olema seatud nii, et lapsed nendele vastates peaksid tarvitama nende kõnes väheaktiivseid sõnu, näiteks: Kus seisavad teie riided? (...riietehoiuruumis.)

Soovitav on pähe õppida lasta ka veel salmike.

Täna veel mind ema
koolimajja tõi.
Homme juba üksi
siia tulla võin.

Enne kui hakatakse luuletust kooris pähe õppima, analüüsitakse see sisuliselt läbi. Kes tõi koolimajja lapse? Miks ema saatma tuli? Mida teeb laps homme? Miks läheb üksi? Kes sind saatis eile? Mis võib juhtuda teel? (Arutletakse tingimuste kohaselt maal või linnas.) Kuidas peame kooliteel käima, et ei hilineks... auto alla ei jääks...? jne. Vaadeldakse pilti «Aabitsast» lk. 4, kus pioneer saadab väikesi koolist koju.

Vestlustega seotakse seinapiltide, aplikatsioonide, esemete ja mudelite demonstreerimist ning vaatlused. Vestlusteemade käsitlemisel on soovitatav kasutada saateainena lasteluuletusi, otsides selleks luulevalimikest ja -kogudest teemale kohaseid luuletusi. Pikema luuletusest lastakse õpilastel pähe õppida 4—8 rida. Luuletused analüüsitakse enne umbes eespool näidatud kujul, demonstreerides seejuures lasteraamatu illustreerimisi, kui need on head ja aitavad sisu lahti mõtestada.

Luulekatkendite päheõppimine soodustab tähelepanu, mälu ja kõne arenemist. Aabitsaeelsel perioodil võib pähe õppida lasta umbes 1—2 salmi (stroofi), mille pikkus on 4—8 rida. Vastavaid värse leidub valimikes, nagu A. Barto «Esimese klassi õpilane», F. Kotta «Mänguasjad», R. Parve «Tahan ruttu kasvada», S. Maršaki «Hiiglane», jt.

Suurepäraseks, lapsi haaravaks ja aktiivsele kõnelusele ergutavaks vahendiks on töö muinasjutuga. Muinasjuttude rahvalik piltlik keel, lausete rütmiline kordus tugevdab muljeid, loob lastes elavaid kujutlusi, arendab esteetilisi tajumusi. Õpetaja ettekanne peab olema elav, ilmikas ja kirjanduslikult laitmatu vormis.

Näide: Töö rahvamuinasjutuga «Naeris».

Tunni varustus: Aplikatsioonid tegelastest ja naerist. Seinapilt «Naeris».¹ Kaks naturaaloobjekti: suur ja väike naeris.

Töö käik.

1. Eesmärgi püstitamine.

¹ Таблица I-я. А. И. Есипова-Воскресенская и С. П. Редозубов. Таблица по обучению грамоте. Учпедгиз.

Õpetaja näitab lastele kaht naerist, küsides:

— Mis on mul käes? (Teil on käes kaks naerist.)

— Võrrelge neid omavahel. (Üks on suur, teine väike.)

— Kui naeriste eest hästi hoolitseda, milliseks nad siis kasvavad? (Siis kasvavad suureks.)

— Kuulake juttu suurest naerist.

2. Õpetaja kannab rahvajutu ilmekalt ette, kinnitades jutustuse käigus tahvlile vastavad aplikatsioonid. «Istutas taat naeri» (kinnitab tahvlile taadi). «Kasvas naeris suur, ülisuur» (kinnitab naeri), jne.

3. Vestlus muinasjutu sisu põhjal.

Mida tegi taat? Milliseks kasvas naeris? Mispärast kasvas naeris nii suureks? (Taat hoolitses hästi naeri eest.) (Selgitatakse mõiste «ülisuur».) Kes hakkas naerist välja tõmbama? Miks naeris ei tulnud maast välja? Mida tegi nüüd taat? jne. Selgitatakse ja kinnistatakse sõnad: *taat, eit, naeris, ülisuur, jaksan, ei jaksa, lapselaps*.

4. Õpetaja paneb üles seinatabeli. Lapsed süvenevad ühe hetke pildi vaatlusse.

— Mida näete pildil?

— Võrrelge suurt pilti väikeste väljalõigatud piltidega! (Mõlemal on kujutatud naeri maast väljatõmbamine.) Õpilased jutustavad muinasjutu ümber pildi järgi. (Jutustavad 2—4 õpilast.)

5. Dramatiseering. (Lapsed mängivad naeri maast väljatõmbamist.)

6. Kokkuvõte.

Millise loo kuulsite tunnis? Õpetaja abiga tuuakse välja idee: mida üks ei suuda, suudavad mitu.

Peale eespool esitatud töömooduste korraldatakse veel spetsiifilisi sõnavara- ja loogilisi harjutusi. Nende harjutuste otseseks ülesandeks on rikastada lapse aktiivset sõnavara ja seejuures mitte ainult ei suurendata kõnes käibele lastavate sõnade hulka, vaid ühtlasi töötatakse ka sõna mõiste täpsustamiseks.

Sissejuhatavas kõneluses näitab õpetaja, et igal esemel on oma nimi, näiteks esemeil klassis, portfellis, kodus jne. Õpetaja lasebki liigitada asju, mis on portfellis, klassis, kooliõues, tänaval, kodus, mänguasju, töövahendeid, värve. Kord omandatud sõnu tuleb hiljem pidevalt kinnistada kordamise teel.

Näidisplaan. Tunniteema: Tuntud esemete grupee-

rimine kahte rühma: mänguasjad ja koolitarbed.

Tunni varustus: Poljakovi tabelid «Loogilisteks harjutusteks» nr. 1 ja nr. 5; lastel kaasasolevad õppetarbed; mänguasjadest: nukk, veoauto, pall, vurr.

Plaan:

1. Rakendus tööle. Eesmärgi püstitamine.
2. Sissejuhatav vestlus.
3. Esemete vaatlus seoses lühikese vestlusega.
4. Seinapiltide vaatlus.
5. Mõistatuste lahtimõtestamine.
6. Kinnistamine: a) kordamine küsimuste abil, b) esemete grupeerimine.
7. Kodused ülesanded.

Tunni käik.

1. Rakendus. Õpetaja kontrollib, kas kõik on kohal. Organiseerib õpilased tööle, teatades eesmärgi: — Täna vestleme teiega mänguasjadest ja koolitarvetest. Uued sõnad pidage meeles!

2. Sissejuhatav vestlus.

Õpetaja:

— Teie kõik mängite kodus ja teil on kõigil kindlasti kodus palju huvitavaid mänguasju. Nimetage oma mänguasju! (Minul on karu. Minul on pall. Minul on hobune ja auto. Minul on jänes. jne.)

3. Esemete vaatlus.

— Ka minul on kaasas mõned mänguasjad. Tulge vaikselt siia laua juurde, kõige enne tuleb parempoolne¹ rida, siis keskmine, siis vasakpoolne rida. (Õpilaste seismapaiutus. Suure õpilaste arvuga klassi puhul jäävad esimesed õpilased kohtadele, osa tagumiste pinkide õpilasi istub nende kõrvale, osa jääb nende taha seisma.) Õpetaja võtab välja nuku. Laseb kirjeldada nukku.

— Kuidas on nukk rietatud? (Nukul on seljas kleit, ees põll, jalas kingad.)

— Millised on nuku riided? (Nuku kleit on kirju, põll on valge.)

— Millised on nuku kingad? (Kingad on pruunid.)

¹ Sõnade «parempoolne», «vasakpoolne» tähendus omandatakse tegelikus töös.

— Millised on juuksed?... silmad? (Silmad on suured, sinised.)

Nukul lastakse seista, istuda, kõndida, pikali heita ja silmad sulgeda. Samal ajal peavad õpilased kõnelema, mida nukk teeb. (Nukk seisab, kõnnib, ... heidab pikali ja suleb silmad. Silmade sulgemist korratakse mitu korda, lastes korrata sõnu «suleb silmad».)

Õpetaja võtab välja vurri (mis võib olla ka endavalmistatud).

— Mis see on? (See on vurr.) Vurr pannakse keerlema ja vaadeldakse.

— Mida teeb nüüd vurr? (Vurr keerleb.)

— Missugust häält teeb vurr keereldes? (Vurr undab.)

Sõnu keerleb ja undab korratakse vurri korduval keerlema panekul.

Õpetaja võtab välja palli.

— Mis värvi on pall? (Kirjeldus.) Pall visatakse maha.

— Mida nüüd pall teeb? (Pall hüpleb. Samas selgitatakse palliga näitlikult, mis tähendab «hüplema».)

Õpetaja võtab välja veoauto. Küsides:

— Mis see on? (See on veoauto.)

— Mida saame veoautoga teha? (Saame vedada...)

— Linda, pane nukk veoautosse ja sõiduta!

— Mida Linda teeb? (Linda sõidutab nukku. Sama tegevust laseme korrata mitmel õpilasel, ning samal ajal kõnelda, mida ta teeb.)

4. Seinapiltide vaatlus.

Õpetaja avab tabeli «Loogilisteks harjutusteks» nr. 1 alumise osa.

— Öelge, mis esemed on pildil! (Pildil on pall, vurr, nukk, karu, hüppenöör jne.)

— Kuidas nimetatakse neid asju? (Need on mänguasjad.)

Õpetaja avab pildi ülemise osa.

— Jutustage, millega mängivad lapsed. Järgneb laste tegevuse kirjeldus pildi järgi. Lastele võib panna nimed (Ants ratsutab ja puhub pasunat. Vaike sõidutab nukku vankris jne.).

Õpetaja avab tabeli «Loogilisteks harjutusteks» nr. 5. Tabelil on ülemised osad kinni kaetud.

— Nimetage esemeid, mida näete pildil! (Pildil on

sulepea, sulg, pliiats, joonlaud, pinal, vihik, tindipott, aabits.) Õpetaja ütleb:

— Need on õppetarbed. Nimetage õppetarbeid, mis teil on! (Järgneb loetelu. Meil on *pliiats, pinal, sulg, sulepea, vihikud, aabits, aritmeetika õpik* jne.) Õpetaja laseb öeldut korrata:

— Mis on vihikud, pliiats, sulepea? (Need on õppetarbed.)

— Milleks me kasutame õppetarbeid? (Õppetarbeid kasutame õppimiseks.)

5. Mõistatuste lahtimõtestamine.

Õpetaja kõneleb:

— Nüüd ütlen teile ühe mõistatuse. *Undab, kuid pole lennuk, keerleb, kuid pole ratas.* Mis see on? (See on vurr. Õpetaja laseb vurri keerlema panna. Vurri keerlemisel kuulatatakse «undamist» ja jälgitakse veel kord «keerlemist».)

— Ütlen teile veel teise mõistatuse. *Kukub maha — hüpleb, lööb ennast ära — ei nuta.* Mis see on? (See on pall. Demonstreeritakse, kuidas pall kukub, hüpleb, «ennast ära lööb».)

6. Kinnistamine.

Kinnistamisel peetakse silmas esemete grupeerimise oskuse süvendamist ja sõrendatult trükitud väljendite ning sõnade meeldejätmist (... *heidab pikali, suleb silmad, keerleb, undab, hüpleb, sõidutab, õppetarbed, mänguasjad*).

— Nimetage mänguasju!

— Nimetage õppetarbeid!

— Mida teete mänguasjadega?

— Milleks kasutate õppetarbeid?

— Mis on nukk? (Nukk on mänguasi.)

— Mida teeb nüüd nukk? (Demonstreerib. Nukk heidab pikali ja suleb silmad.)

— Mida teie kodus õhtul teete voodisse minnes? (Heidame pikali ja suleme silmad.)

— Mis on vurr? (Vurr on mänguasi.)

— Mida teeb nüüd vurr? (Demonstreerib. Vurr undab ja keerleb.)

— Mis on pall? (Pall on mänguasi.)

— Mida teeb pall nüüd? Näita, kuidas pall hüpleb! (Õpilane demonstreerib.)

— Mis see on? (Õpetaja näitab pildil nukuvankrit.)

— Mida võib vankriga teha? (Võib sõidutada nukke.)

Õpetaja, osutades õppetarvete pildile, küsib:

— Mis esemed sellel pildil on? (Sellel on õppetarbed.)

Osutades teisele pildile, küsib:

— Mis esemed on sellel pildil? (Sellel on mänguasjad.)

Pärast seda laseb õpetaja grupeerida esemeid nii, et mänguasjad paigutatakse ühele poole laua otsa ja õppetarbed teisele poole. Grupeerimisel võib kasutada peale esemete ka veel esemete aplikatsioone.

7. Kodused ülesanded.

— Kodus vaadake oma mänguasjad üle ja pidage meeles, millised asjad teil mängimiseks on. Koolis ma homme küsin teilt, siis kuuleme kõik, millega keegi kodus mängib. Teiseks kõnelge emale või isale, millised õppetarbed teil on!

— Korrake, mis tuleb teil kodus teha! (Kordavad.)

Umbes samataoliselt toimub teiste esemete (klassimööbel, kodune mööbel, köögiviljad, puud) ja olendite (perekonnaliikmed) grupeerimine. Esialgselt aabitsaeelsel perioodil omandatud teadmisi täiendatakse ja süvendatakse hiljem.

Sel perioodil korraldatakse ka ekskursioon metsa või parki, mille kestel õpetaja jälgib, milliseid teadmisi ja mõisteid on lastel loodusest, et seda hiljem oma töös aluseks võtta. Ta küsitleb tuntumate puude nimetusi (aktiivsed sõnad) või nimetab ise puu ja laseb õpilastel näidata (passiivsed sõnad). Suunavate küsimuste varal juhib õpetaja tähelepanu puude (lehtpuude) rohelisele värvusele, rohu lopsakale kasvule ja värvusele, sinendavale taevale. Ta käsib lastel meeles pidada, milline on mets sel ajal, et hilisemal õppekäigul vaadata, kas midagi on muutunud.

Töö aabitsaperioodil.

Uldnõuded ja -eesmärgid, mis eespool on püstitatud aabitsaeelse perioodi töö kohta, kehtivad ka aabitsaperioodil. Algab laste lugema- ja kirjutamaõpetamine, millega on tihedasti seotud nii suulise kui ka kirjaliku kõne õpetus. Tööliigid ja -meetodid jäävad põhiliselt samaks, nagu olid aabitsaeelsel perioodil, lisanduvad ainult mõned uued har-

jutuste tüübid, nagu *diktsiooni*, *häälikute õige artikuleerimise ning ortoepilised harjutused* ja *kirjandite koostamine*.

Kokkuvõetult loendades eesmärgid ja rakendatavaid tööloike, saame järgmised:

1. Selge ja loogilise väljenduse edasiarendamine.
2. Töö sõnavara laiendamiseks. Töö lausetega.
3. Töö pildiga.
4. Diktsiooni- ja ortoepilised harjutused.
5. Kõne arendamine ekskursioonil ja esemete õpetamise tundides.

6. Vestlused mitmesugustel teemadel (vt. «Algkooli programmid»).

7. Lasteluuletuste päheõppimine.

8. Muinasjuttude ja teiste lastejuttude ning süžeeaga aabitsapalade ümberkirjutamine ja dramatiseerimine.

9. Õpetaja ettekanne (jutustus, lugemine).

Tegelikus õppemenetluses ükski nimetatud tööloik ei esine eraldatult, vaid põimunult teistega ja on peale selle tihedasti seotud aabitsaõpetusega.

Õppida lugema ja kirjutama tähendab saada kirjaoskajaks, õppida tundma oma emakeelt. Keel on mõtete väljendusvahendiks, ja õpetada keelt tähendab õpetada ühtlasi loogiliselt mõtlema.

Kogu töö aabitsaõpetuses peab kulgema nii, et ei tegeldaks ainult lugemisprotsessiga, kuna see oleks formaalne ja pedagoogiliselt mittetõhus, vaid pidevalt tuleb eritleda ka sõnu ja lauseid sisuliselt ning lasta tundmaõpitud sõnadest koostada uusi lauseid. Laps peab omandama koos sõna tähendusega ka sõna tarvitamise oskuse.

Suur ja põhiline tähtsus lapse mõtlemise ja kõne arendamisel on vaatlustel. Ušinski ütleb: «Laps mõtleb värvi-dega, vormidega, häältega, üldse aistingutega, ja asjatult vägistaks lapse loomust see, kes tahaks teda sundida mõtlema teisiti.» Kõige tõhusamalt saame teritada laste meeli «vormide», «värvide» ja «häälte» suhtes, õpetades neid tähele panema loodusnähtusi ja -esemeid. Harjutades lapsi jälgima loodust õpetame neid ühtlasi materialistlikult mõtlema, kasvatama armastust koduümbruse vastu.

Korraldades vestlusi laste tähelepanekute alusel loodusest, selgitame igakord teatava hulga mõisteid ja anname teatava hulga sõnu, milliseid kinnistame hiljem kordamise teel.

Töönäidiseid.

Ekskursioon. Kooskõlas programmiga korraldatakse septembris ekskursioon metsa (või parki), soovitav samasse kohta, kus käidi varem. Ekskursiooni eesmärgiks on a) tutvustada lapsi sügise tunnustega metsas ja tavalisemate puudega meie kodumaal, b) õpetada lapsi mõistma loodusnähtuste ja -esemete vahelist sõltumust, põhjuslikku seost, c) anda uusi mõisteid koos sõnadega, täpsustada ja süvendada juba olemasolevaid mõisteid ning sõnu, d) arendada laste vaatlusoskust.

Ekskursiooni teostamine.

Õpetaja püstitab eesmärgi: «Täna teeme õppekäigu metsa (parki). Seal vaatame, missugune on mets sügisel, toome kaasa oksi ja värvilisi puulehti. See on niisamugune tund, nagu on tund klassiski, seepärast käituge niisama korralikult, nagu käitute klassis.»

Õppekäigu kestel, suunates küsimuste abil laste vaatlusi, nõutakse vastuseid veatuks korralikes lausetes. Õpilastel lastakse kasutada neid sõnu, mis peavad muutuma aktiivseiks.

Näiteks:

— Milline ilm on täna? (Täna on ilus ilm. On selge ilm.)

— Missugune on taevas? (Taevas on helesinine... pilvedeta.)

— Mis värvi on mets? (või park?) (Mets on roheline... punane... kollane... punakaskollane... kirju...)

Metsas paigutab õpetaja lapsed poolringis seisma, väiksemad ettepoole, suuremad tahapoole. Lapsed, vastates küsimustele, nimetavad tuntud puid: kuusk, mänd, kask, lepp, sarapu, haab, paju. Õpetaja küsitleb lapsi üksikute puude värvuse suhtes. Vastustes lapsed kordavad värvide nimetusi. (Kuusk ja mänd on tumerohelised. Kased on kollased. Haavad on punased. Vahtrad on punakaskollased.)

— Mis värvi oli mets (park) suvel?

— Mis juhtub sügisel puude lehtedega? (Sügisel puude lehed lähevad kollaseks... kolletavad, ... punaseks, punakaskollaseks).

— Kuidas võime öelda lehtede langemise kohta? (... varisevad.)

— Olge hästi tasa, siis kuuleme, kuidas langevad lehed. (Lehed langedes kahisevad... sahisevad.)

— Kõndige lehtedes, mida te kuulete? (Lehed sahisevad.)

— Jookske kõik kase juurde! Millest te tunnete, et see on kask? (Tüvi on valge.)

— Millised laigud on tüvel? (Laigud on mustad.)

Lastel lastakse sõrmedega kompida kase koort. Lapsed leiavad, et koor on sile, kuid mustad laigud on krobelised.

— Millised on kase oksad? (Oksad on peened ja laskuvad allapoole.)

— Missugused on lehed? (Lehed on väikesed. Võrreldakse teiste lehtedega.)

Leitakse ja nimetatakse kõik puu osad (juured, tüvi, oksad, lehed). Tehakse üldistus: samad osad on ka teistel puudel. Vaadeldakse ja võrreldakse veel mõnda teist läheduses leiduvat puud kasega.

Kaasa võetakse õpetaja korraldusel mitmesuguseid lehti ja oksi.

Järgnevas esemete õpetamise tunnis, mis toimub ekskursioonilt kaasatoodud materjali baasil, kinnistatakse kordavate küsimustega ekskursiooni kohta kõik vajalikud mõisted ja sõnad (märgitud ülal sõrendatult).

Nii esemete õpetamise tunnis kui ka järgnevas üldistavas tunnis (teemal «Mis kasu annab mets inimesele») on võimalik omandada ja süvendada uusi mõisteid ning sõnu ja kasutada neid lausetes.

Esemete õpetuse tunnis laseb õpetaja lapsi vaadelda ja leida, et kaselehed on äärest hambulised; haaval siledad; tammelehed on piklikud ja sakiliste äärtega; vahtralehed on nagu väljalõigatud sakikidega; kaseoksad on peened ja nõtked (lastakse okstel «nõtkuda» neid kõigutades), tammeoksad on tugevamad, jne.

Kinnistamisel süvendab õpetaja aktiveeritavaid sõnu ning kontrollib, kas õpilased eristavad puude oksi üksteisest (tajude selgus). Seda võib teha näiteks järgmise võttega:

— Missugused on kaseoksad? (Kaseoksad on peened ja nõtked.)

— Missugused on kaselehed? (... äärest hambulised.)

— Tõstke kõik kaseoksad üles! Andke kaseoksad ära! (Igast pingireast tagumised õpilased korjavad kaseoksad kokku ja toovad õpetaja lauale.)

Niisamuti toimitakse teiste okstega.

Üldistavas tunnis vaatlevad ja nimetavad lapsed esemeid, mis on tehtud puidust. Kapid, lauad, toolid, taburetid, kastid, laekad, riulid, koolipingid — kõik see on mööbel. See on tehtud puidust. Pliiats, sullepea, joonlaud, pinal — s. o. koolitarbed, on tehtud samuti puidust. Samuti lastakse nimetada puidust tehtud mänguesemeid ja tööriistu, jutustada puitehitustest. Siinjuures on väga hea kasutada Poljakovi tabelleid «Loogilisteks harjutusteks» vastavate esemete gruppidega.

Peale selle võib pähe õppida mõne lasteluuletuse või katkendi kuldsest sügisest. Näiteks:

Tore nüüd on mets ja aas.
Kõnnid, kirju vaip on maas.
Vaibal kuldsed kirjad sees,
tuules sahiseb su ees.
Kaugel mets kui kirev vöö,
sügis teinud oma töö.

Õpetaja esitab luuletuse ilmekalt. Seejärel küsib:

— Millisest aastaajast oli see luuletus? (... sügisest.)

— Kuulake nüüd, mis oli öeldud sügisest! (Loeb esimese rea.)

— Mis tähendab tore? Miks on sügis tore? Kuulake! Loeb edasi ridade viisi. Järgneb selgitus.

— Millest on see kirju vaip? (... langenud lehtedest... v a r i s e n u d lehtedest.) Millal on lehed kirjud? Mis värvi nad on? (... kollased, punased, punakaskollased, kulla-värvilised.)

— Millal lehed sahisevad? (Kui tuul puhub. Kõndides...)

— Mis värvi on mets kaugel? Kuidas on öeldud selle kohta?

— Mis on vöö? (Soovitav näidata.) jne.

Pärast seda loeb õpetaja luuletuse tervikuna. Seejärel loeb ridade viisi. Enne kordavad üksikud õpilased, siis kõik kooris.

Kui luuletus on osalt pähe jäänud, korraldatakse diktsiooniharjutusi. Loetakse kooris enne silpide viisi:

To-re nüüd on mets ja aas.
Kõn-nid jne.

Järgneb luuletuse lugemine sosistades.

Korratakse veel valjusti, kuni luuletus on pähe jäänud.

Ümberjutustus. Aabitsapaladest tuleb ümber jutustada lasta neid, millel on süžee. Need on niisugused palad, nagu «Metsas» (lk. 62), «Veskil», «Kiigel», «Tuulelohe», «Mis juhtus teel», «Väike abiline», «Pauka ja Polla», «Koer ja Kont», «Lendur», «Talveks lindudele», «Siilike», «Orav» jt.

Et ümberjutustus ei toimuks mehhaaniliselt, on vaja enne jutustamist pala sisu kohta esitada mõtlemapanevaid küsimusi. Näiteks kontrollides eelmisel tunnil ülesantud aabitsapala «Orav» küsib õpetaja pärast lugemisoskuse kontrolli:

— Missugust teed mööda läksid lapsed koju? (Lapsed läksid koju mööda metsateed.)

— Mis juhtus äkki? (Teele kukkus käbi.)

— Miks jäid lapsed teele seisma?

— Miks varises kuuse otsast lund?

— Mida tegi orav nüüd?

Seejärel lastakse pala jutustada 2—3 õpilasel.

Lugemispalale «Koolis» lastakse koostada õpetaja abiga analoogiajutustus, milles lapsed jutustavad mina-vormis omast koolitulekust ja koolist.

Ümberjutustamisel kasutame ka aabitsapilte, kus pildi ja pala vaheline kooskõla seda võimaldab.

Näiteks käsitledes lugemistükki «Metsas» (lk. 62) saame ümberjutustamisel toetuda vastavale pildile.

Muinasjuttude ja teiste lastejuttudega töötades kasutame laste fantaasiat ja mõtlemist tugevasti ergutavat vahendit: demonstreerime jutustades diafilmi. Sel astmel on sobivad diafilmid, nagu «Kakuke», «Lossike», «Muinasjutt vaprast jänese»st», «Elav kaabu», «Kaks ahnet karupoega», vm.

Kui diafilm on õpilastele näidatud, esitab õpetaja sisu kordamiseks sõlmküsimusi. Oletame, et vaadati diafilmi «Elav kaabu». Pärast seda küsib õpetaja:

— Mida tegid Volodja ja Vadik? (... värvisid pilte.)

- Mida tegi kassipoeg Vaska? (... püüdis kärbest.)
- Kuhu lendas kärbes?
- Jutustage, mis juhtus Vaskaga!
- Mida arvasid poisid?
- Jutustage, kuidas põgenesid Volodja ja Vadik!
- Jutustage, kuidas pääses Vaska!

Tuuakse välja ka diafilmi idee: Volodja ja Vadik kartsid asjatult.

Seejärel on soovitatav veel kord diafilm läbi vaadata õpetaja jutustuse saatel. Hiljem lastakse filmi sisu jutustada õpilastel, nii et algul jutustab parem õpilane, siis keskmine ja lõpuks nõrgema tasemega õpilased. Jutustamisel parandatakse kõik hääldus- ja õigekeele vead. Kui on tegemist murdevigadega, hääldab õpetaja sõna õigesti ette ja laseb seejärel klassil õiget kuju korrata kooris 2—3 korda.

Aabitsaperioodil alustatakse ka suulise kollektiivse jutukese koostamist. See töömoodus seotakse loomulikult aabitsaõpetusega. Näiteks käsitledes aabitsapala «Peebu eine» korraldab õpetaja vestluse teemal «Kuidas einestamisel käituda», «Lapse prillide» puhul vestluse õppimise tähtsusest jne. Pärast vestlust koostatakse kollektiivselt samal teemal jutukene.

Töönäidis. Käsitlemisel on lugemispala «Korrapidajad». («Aabits» 1955, lk. 109.) Sel puhul organiseerib õpetaja vestluse (soovitatav enne pala lugemist) korrapidajate ülesannetest ja klassi puhtana hoidmisest õpilaste poolt. Pärast seda tehakse vestlusest kokkuvõtte ja koostatakse ühiselt jutukene teemal «Kuidas hoiame oma klassi korras». Selleks on õpetaja küsimused varem valmis mõelnud:

1. Kuhu paned oma koolitarbed?
2. Kuidas hoiad oma pinki?
3. Mida sa teed paberitükkidega?
4. Mida teed, kui näed põrandal paberitükke?
5. Kuidas hoiad klassiruumi seinu?
6. Kuidas hoiad aknaid ja uksi?
7. Miks peame hoidma oma klassi puhtana?

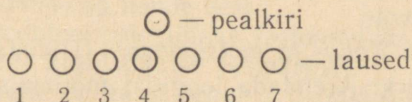
Õpetaja esitab esimese küsimuse:

— Kuhu paned oma koolitarbed? (Koolitarbed panen korralikult sahtlisse.) Õpilased annavad mitmesuguseid vastuseid, kuid parimale vastajale ütleb õpetaja:

— Sinul on esimene lause, pea see meeles! Tule seisa klassi ette! Järgneb teine küsimus:

— Kuidas hoiad oma pinki? (Ma ei määri oma pinki.) Jällegi parima lause öelnud õpilane tuleb klassi ette. Nii-samuti toimub töö järgnevate lausetega. Kui kõik 7 õpilast on klassi ees, laseb õpetaja jutukese «läbi lugeda». See-järel küsib õpetaja:

— Mis paneme jutukesele pealkirjaks? («Kuidas hoian oma klassi». «Hoiame klassi korras». «Puhtas klassis on hea olla» jne.) Õpilane, kes sõnastas pealkirja kõige paremini, tuleb seisab teiste ette. Saadakse järgmine asetus:

Jutukene «loetakse läbi» nii mitu korda (2—4 korda), kuni see läheb juba ladusalt.

Aabitsaperioodi lõpul võib niisugusest kollektiivselt loo-dud jutukesest ilmekamad laused tahvlile kirjutada. Pärast sõnade õigekirja vaatlust kirjutavad õpilased selle vihikuisse. Nii saadakse esimesed 3—5-lauselised kirjan-did.

Hiljem, vähemalt II klassist alates, on sobiv jutukeste kollektiivsel koostamisel lastega arutleda, millest tuleks kõige esmalt kõnelda, millest seejärel jne. Seega aktivee-ritakse laste tähelepanu ja suunatakse neid mõtlema, kui-das on kõige parem jutukese lauseid järjestada.

2. TEINE POOLAASTA.

Teisel poolaastal jätkub töö eespool püstitatud põhimõte-tel. Lapsed on omandanud juba kirjutamis oskuse, nüüd hakatakse koostama pikemaid kirjandeid (12—25 sõna). Kuid enne kui lapsed tohivad kirjutamist vihikuisse alustada, peab toimuma igakord põhjalik eeltöö sõnavara, lausete koostamise ning järjestamise ja sõnade ortograafia osas.

Sõnavara laiendamine. Sõnavara laiendamine kulgeb seoses kogu muu tööga emakeeles II poolaastal ja peab aitama selgemaks muuta laste kujutlusi, suurendama mõis-tete hulka ning täpsustama neid. Küllaldase aktiivse sõna-

vara valdamine võimaldab väljenduda täpsemalt ja eredamalt. Et omandatud sõna muutuks aktiivseks, peab laps seda oma kõnes mitu korda kasutama. Vajalike sõnade kasutamisele juhivad õpetaja suunavate küsimustega. Sõnavaraharjutused seotakse ühtlasi esemete liigitamise harjutustega.

Sõnavara-alane töö peab toimuma igas emakeele tunnis. II poolaastal laseb õpetaja lastel koostada ka temaatilisi sõnastikke.

Näidis. Eelmistes tundides on juba varem käsitletud kodu- ja metsloomi. Nüüd on sobiv varem õpitust teha üldistav kokkuvõte.

Tunni teema: *Kodu- ja metsloomad.* (Üldistav tund.)

Tunni eesmärk: Arendada loogilist mõtlemist, harjutada õpilasi tegema tuntud faktidest üldistavaid järeldusi, kindistada õpitud sõnu ja nende õigekirja.

Tunni varustus: V. G. Poljakovi tabelid nr. 6 ja nr. 7 (mets- ja koduloomad); liikuv tahvel, millele on kirjutatud kahte tulpa kodu- ja metsloomad; didaktiline materjal: pildid ümbrikes koduloomadest (kass, koer, küülik, siga, lehm, lammas, hobune) ja sõnakaardid samade koduloomade nimetustega; pildid metsloomadest ümbrikes (rebane, hunt, karu, orav, siil) ja sõnakaardid nende nimetustega.

Tunni plaan.

I. Kokkuvõtted ja üldistused.

K o d u l o o m a d:

- a) tuntud loomade nimetamine tabeli järgi,
- b) iseloomulikud tunnused,
- c) kasu inimesele.

M e t s l o o m a d:

- a) nimetamine tabeli järgi,
- b) iseloomulikud tunnused,
- c) toitumine.

II. Iseseisev töö.

- a) piltide liigitamine (kodu- ja metsloomad),
- b) sõnade kirjutamine sõnavihikuisse.

III. Kodused ülesanded.

Tunni käik.

Eesmärgi püstitamine.

— Täna kõneleme veel kord nendest loomadest, keda

õppisite tundma varem, ja ühtlasi õppige nende loomade nimetusi õigesti kirjutama.

I. Õpetaja asetab tahvlile koduloomade tabeli, mille tunnis mittevajalike loomade pildid on valge paberiga kinni kaetud.

— Näidake pildil tuntud loomi!

Õpilane tuleb ja näitab osutuskepiga looma, nimetades ühtlasi looma nime.

— Kuidas nimetatakse neid loomi kõiki ühe sõnaga? (Neid nimetatakse koduloomadeks.)

— Miks neid nimetatakse nii? (Toovad inimesele kasu. Inimesed hoolitsevad nende eest.)

Järgneb koduloomade lühike iseloomulike tunnuste kor-
damine sõnade kinnistamise eesmärgil.

— Missugune on kassi keha? (... *piklik*.)

— Millega on keha kaetud? (... on kaetud pehmete
karvadega.)

— Millega lõpevad kassi käpad? (... lõpevad *küünis-
tega*.)

— Mis kasu on inimesel kassist?

Samuti toimub küsitlus teiste koduloomade puhul.

Seejärel riputab õpetaja üles tabeli «Metsloomad» (antud tunnis mitte kõne alla tulevad loomad on kinni kaetud). Töö selle tabeliga toimub sarnanevalt eelmisele.

II. Iseseisev töö. Õpetaja laseb jagada laudadele ümbrikud.

— Avage ümbrikud! Otsige üles kaardid sõnadega «Koduloomad» ja «Metsloomad»! Õpetaja kontrollib, kas kõik on leidnud.

— Asetage sõna «Koduloomad» vasaku käe poole, sõna «Metsloomad» parema käe poole! Tõstke üles käsi, kuspool on «Koduloomad»! Tõstke üles käsi, kuspool on «Metsloomad»!

— Paigutage kõik pildid ja sõnad õigele poole!

— Kuhu tuleb paigutada koduloomad? (... vasakule poole.)

— Kuhu tuleb paigutada metsloomad? (... paremale poole.)

Saadakse kaks järgmist tulpa:

Koduloomad.

Kassi
pilt

Kass

Koera
pilt

Koer

Sea
pilt

Siga

Lehma
pilt

Lehm

Lamba
pilt

Lammas

Hobuse
pilt

Hobune

Metsloomad.

Rebase
pilt

Rebane

Hundi
pilt

Hunt

Karu
pilt

Karu

Orava
pilt

Orav

Siili
pilt

Siil

Jänese
pilt

Jänes

Pärast seda riputab õpetaja üles liikuva tahvli, kuhu on kirjutatud (joonestikul vorm nr. 1):

Koduloomad

kass

koer

lehm

jne.

Metsloomad

rebane

hunt

karu

jne.

Õpilastel lastakse sõnad tahvlil läbi lugeda ning juhitakse tähelepanu õigekirjale. Lühikeseks ajaks pööratakse

tahvel ringi ning kontrollitakse, kas õpilased mäletavad veel sõnade ortograafiat. Pärast seda kirjutavad õpilased tahvilt sõnad sõnadevihikusse.

III. Kodused ülesanded. Õppida sõnadevihikust pähe nende sõnade õigekiri. Järgmisel tunnil kontrollib õpetaja ülesande täitmist ja ka hindab seda. Ta laseb õpilastel kirjutada tahvile 1—2 sõna, samuti näidata tabelilt looma.

Kui sõnakaartidega on töötatud juba 2—3 tundi, võib sõnade kirjutamine tahvile ära jääda ning õpilased kirjutavad sõnad vihikutesse kaartidelt. Ortograafiline analüüs toimub sel juhul kaartide järgi.

Niisamuti võib lasta grupeerida teisi esemeid ja olen-deid, nagu mänguasjad — õppetarbed; mööbel kodus — mööbel koolis; kodulinnud — metslinnud; köögiviljad — puuviljad — marjad jne. Pärast esemete rühmitamist kirjutatakse sõnad vihikusse.

Seoses talvel teostatavate vaatlustega, loodusekalendriga, ekskursioonidega kirjutatakse vihikusse: «Sõnad talvest», mida võib mõnel juhul lasta illustreerida joonistega.

Talv.

külm

lumi

jää

härmatis

Vaadeldes ilmu ja muid talviseid loodusnähtusi, nagu näiteks lund ja lume omadusi külmal talvapäeval, leitakse, et lumi on *pehme, kohev*, sellest ei saa veeretada lumepalli, ehitada lumememme. Visatud kepp vajub lumme ja kaob. Sula ilmaga leitakse, et lumi on *tihe, kleepuv*, sellega on hea mängida, veeretada lumepalli, ehitada midagi jne.

Sõnadevihikusse kirjutatakse:

Milline ilm võib olla talvel? (*Sula, soe, pakane, karm, pehme.*)

Milline võib olla lumi? (*Valge, kohev, tihe, kleepuv, pehme, sädelev.*)

Milline võib olla jää? (*Värvitu, läbipaistev, habras, rabe, kergesti murduv, õhuke, paks, kergem veest.*)

Sõnu kevadest, mis on samuti eraldatud kevadeteemalistest vestlustest, tuletatud vaatluste teel, grupeeritakse sõnadevihikus aja järgi.

V a r a k e v a d e l.

*päike soojendab
päike on ere
räästad tilguvad
lumi särab
paljakud
jääpurikad*

Kuigi sõnadevihikuisse kirjutatud sõnad on eraldatud vestluse käigus lausest, tuleb kinnistamiseks nendele lasta lauseid mõelda. Nende sõnade aktiveerimise eesmärgil tuleb neid pidevalt korrata. Selleks esitab õpetaja edaspidistes vestlustes mõned küsimused nii, et õpilased on sunnitud vastustes kasutama neid sõnu, milliseid on vaja kinnistada. Nende õigekirjutuse kontrolliks laseb ta neid tahvile kirjutada. Ka tuleb neid sõnu lasta kasutada kirjandeis.

Kirjandid.

I klassis praktiseeritakse peamiselt järgmisi kirjandeid: kollektiivne jutukene, kirjand deformeeritud teksti järgi, ümberjutustus ja pildikirjand.

Kollektiivne jutukene koostatakse tavaliselt kokkuvõttena vestlusele, ekskursioonil või esemete õpetamise tunnis toimunud vaatlusele. Suulisi kollektiivseid jutukesi tuleb koostama hakata juba aabitsa (või isegi aabitsaeelsel) perioodil. (Vt. peatükk III, 1.)

Esialgu, kui õpilastel on veel vilumusi vähe jutukese koostamiseks, tavatsetakse esitada küsimused nõutavas järjestuses. Vastused küsimustele moodustavadki suulise jutukese.

Näiteks. Eelmisel päeval esemete õpetamise tunnis vaadeldi jääd. Leiti, et jää on värvitu ja läbipaistev, sest kui õhuke jäätükk ajalehele panna, paistavad tähed läbi, võib ajalehte isegi lugeda. Jää on habras, sest seda võis murda või purustada. Jää on kergem veest,

sest jäätükikesed ujusid vee pinnal ja kui neid alla vajutati, tõusid uuesti pinnale. Kodus valmistasid õpilased ette lugemispala «Kui jää veel nõrk on» ning õppisid sõnadevihi- kust vastavate sõnade õigekirja. Järgmisel päeval pärast lugemispala kontrolli koostatakse kollektiivne jutukene. Õpetaja teatab lastele töö eesmärgi: Nüüd teeme jääst ühe jutukese. Kuulake tähelepanelikult küsimusi ja pidage oma laused meeles!

— Mis juhtub talvel veega? (Talvel vesi jäätub. Õpilane, kes ütles selle lause, tuleb seisab klassi ette.)

— Milline on jää? (Järgnevad mitmesugused vastused: on külm, on libe. Õpilane, kes ütleb «Jää on värvitu ja läbi- paistev», tuleb seisab esimese õpilase kõrvale.)

— Mispärast võib jää hõlpsasti puruneda? (Jää on hab- ras, see võib hõlpsasti puruneda. Selle lause öelnud õpi- lane tuleb seisab teise õpilase kõrvale.)

— Miks jää ujub vee peal? (Jää on kergem veest. Lause öelnud õpilane seisab kolmanda õpilase kõrvale.)

— Miks lapsed tahavad jääl olla? (Jääl on hea liugu lasta. Jääl on hea uisutada. Viimase lause öelnud õpilane seisab neljanda õpilase kõrvale.)

— Mis võiksime jutukese pealkirjaks panna? (Üks sobiva pealkirja öelnud õpilastest tuleb ja seisab teiste õpilaste ette.)

— Nüüd loeme jutukese läbi! (Iga õpilane ütleb oma lause. Jutukene «loetakse läbi» 3—4 korda, nii et see läheks täiesti sujuvalt.)

Seejärel esitab õpetaja liikuvale tahvlile varem valmis kirjutatud kirjandi.

J ä ä.

Talvel vesi jäätub. Jää on läbipaistev ja hab- ras. Jää võib hõlpsasti puruneda. Jääl on hea uisutada.

Kirjand lastakse õpilastel lausete kaupa läbi lugeda ning et ärakirjutamine ei toimuks mehhaaniliselt, teostatakse ortograafilist analüüsi. Tuletatakse meelde, et lause algab suure tähega, lause lõpul on punkt. Sõnad, mille õigekirjas lapsed võivad eksida, on tahvlil alla kriipsutatud. Konsta- teeritakse, et sõna «jäätub» keskel kirjutatakse tugev *t*, lõpus nõrk *b*; sõna «läbipaistev» kirjutatakse kokku; sõna «habras» algul on *h*; sõna «hõlp-sas-ti» hääldatakse silpide

viisi ning juhitakse tähelepanu, et algul on *h*, keskel tugev *p* ja *s*-i kõrval *t* jne. Seejärel katab õpetaja kogu teksti või ka üksikud sõnad veel kord kinni ning kontrollib suuliselt raskemate sõnade kirjutamist.

Laste õigekirjavilumuste kujunemisel mängib väga suurt osa oskus teadlikult ära kirjutada tahvlilt, õpikust või mujalt. Seepärast tuleb ortograafilisele analüüsile osutada I klassis erilist tähelepanu. Ärakirjutamisel peavad õpilased lugema enne läbi terve lause, seejärel vaatama veel iga sõna enne kirjutamist.

Pärast sõnade õigekirja vaatlust kirjutavad õpilased töö vihikusse.

Järgneval tööetapil kasutatakse juba raskemat töömoodust, kus õpilastele ei esitata enam küsimusi, vaid kollektiivses töömenetluses lastakse õpilastel enestel oma mõtted õigesti järjestada, väljendada laused õiges loogilises sõltumuses.

Käsitlenud näiteks koduloomadest lehma, võib pärast sel teemal koostada kollektiivse kirjandi. Õpetaja ütleb:

— Nüüd teeme ühe jutukese sellest. Mis paneme pealkirjaks?

— Millest peaksime kõnelema kõigepealt?

Ühiselt arutledes leitakse, et algul peaks märkima, et lehm on koduloom. Saadakse esimene lause: «Lehm on koduloom». Järgnevalt leitakse, et vaja on kõnelda sellest, mida lehm sööb. Analoogiliselt edasi arutledes saadakse järgmine kirjand, mille õpetaja kirjutab tahvlile.

Lehm.

Lehm on koduloom. Ta sööb rohtu ja heina. Lehm on inimesele kasulik. Ta annab piima. Kolhoosis on palju lehmi.

Pärast ortograafilist analüüsi kirjutavad lapsed selle tahvlilt vihikusse.

Viimane kirjandi koostamise moodus arendab lastes mõtete seostamise oskust ja juhib nende tähelepanu sellele, et laused peavad asetsema jutukeses kindlas järjekorras.

Laste mõtlemist arendavad ka harjutused de form e e r i t u d tekstiga. Õpetaja esitab teksti liikuvale tahvlil.

Näiteks: *Lõngakera oskab ta küll kinni võtta. Müsu on*

veel noor ja ei oska hiiri püüda. Ta nimi on Miisu. Tädi kinkis mulle halli kassipoja.

Tekst lastakse õpilaste poolt valjusti läbi lugeda. Õpilastele antakse mõni hetk aega vaikseks mõtlemiseks, seejärel lastakse laused suuliselt paigutada õigesse järjekorda. Pärast ortograafilist analüüsi toimub lausete kirjutamine vihikusse.

Ümberjutustus. Esimesed ümberjutustused on tekstilähedased. On vajalik, et ümberjutustuse tekst oleks lastele esitatud ja et nad seda ise loeksid, siis tajuvad nad paremini lauset ja peavad meeles selle piire. Töö ümberjutustuse puhul toimub, samuti nagu kollektiivse jutukese puhul, esialgu küsimuste abil.

Näiteks. Lapsed mängivad väljas. Einar ja Mare veeretavad suurt lumepalli. Nad ehitavad lumememme. Anne suusatab eemal.

Ümberjutustuse tekst loetakse läbi esialgu tervikuna, seejärel lausete kaupa, seletades kellest või millest on juttu. Nüüd loetakse veel kord tekst läbi eesmärgiga pidada hästi laused meeles.

Õpetaja asendab jutustavad laused tahvlil küsilause-tega:

Kes mängivad väljas? Kes veeretavad suurt lumepalli? Mida nad ehitavad? Kes suusatab eemal?

Juurdelisatud sõnad (Lapsed. Einar ja Mare. Lumememme. Anne.) märgib õpetaja alla sulgudesse.

Pärast sõnade õigekirja arutlust kirjutatakse pala viihikusse.

Kui lapsed on omandanud hästi juba oskuse vastata küsilausele jutustava lausega, siirdatakse järgmisele raskemale tööetapile, kus lapsed peavad vastates muutma jutustava lause vormi, peavad küsimusele vastama n. ö. omade sõnadega. Näiteks esitatakse liikuvale tahvlil klasstile järgmine tekst.

Saabus talv. Paks lumi sadas maha. Lapsed läksid kelgutama. Arno ja Kalev jäid liiga kauaks kelgumäele. Arno külmetas ja haigestus järgmisel päeval.

Pala töötatakse küsimustega läbi. Seejärel lastakse see lastel vaikselt läbi lugeda ja meeles pidada sõnade õigekirja. Pärast seda jutustatakse pala suuliselt 2—3 korda ümber. Tekst kustutatakse. Õpetaja kirjutab klassitahvlile (või varem liikuvale tahvlile) küsimused:

Mis on öeldud talve kohta? Mida tegid lapsed? Mis on öeldud Arno ja Kalevi kohta? Mis juhtus Arnoga?

Ortograafiliselt raskemad sõnad ja mõisteliselt vähem tuttavad väljendid kirjutab õpetaja tahvlile.

Saabus	kelgumäele
Paks (lumi)	Arno külmetas
Lapsed läksid	haigestus
kauaks	päeval

Teostatakse ortograafilist analüüsi, kusjuures rasvaselt trükitud häälikuühendeile ja tähtedele pööratakse erilist tähelepanu.

Õpilased kirjutavad ümberjutustuse vihikuisse. Ümberjutustuse teksti võib valida ka lugemikust või mõnest lasteraamatust.

Pildikirjand. Pildikirjandid koostatakse kas ühe pildi või pildiseeria järgi. Pildikirjandi koostamine toimub kollektiivselt. Soovitav on, et valitav pilt oleks temaatiliselt seotud eelmisel või samal päeval käsitletud küsimustega, sest siis töötavad lapsed suurema huviga.

Näiteks. Seoses vaatlustega talvel, loodusekalendri andmetest kokkuvõtete tegemisega ja vestlustega võib koostada samal teemal pildikirjandi.

Pilt teemal «Talvised lõbud»¹ riputatakse üles, lastes seda õpilastel vaikselt vaadelda. Õpilased jutustavad esialgu vabalt, mida pildil näevad, üksteist täiendades. Hiljem õpetaja küsimuste abil suunates annab pildile loogilise, mõtestatud sisu.

— Missugust aastaaega kujutatakse pildil? (On talv.)

— Missugune on ilm? (Ilm on soe.)

— Missugune on lumi? (Lumi on sula ja pehme.)

— Miks te seda arvate? (Sulast lumest saab teha lumememme.)

— Mida teevad lapsed siin vasakul? (Nad teevad lumememme.)

— Jutustage, milline on lumememm! (Tal on käes luud, porgand on ninaks ja Rein paneb talle pähe vana ämbri, see on kübar.)

Samuti osutades pildile käsib õpetaja jutustada kahe teise

¹ «Talvised lõbud» Jerohhovi redakts. Utšpedgiz, 1953. a.

lastegrupi tegevusest: kelgutajaist ja uisutajaist. Jutustust lastakse suuliselt korrata veel 2—3 õpilasel.

Õpetaja kirjutab tahvlile küsimused või kasutab selleks liikuvat tahvlit, millele on varem valmis kirjutatud järgmised küsimused.

Milline on talveilm? Kes ehitavad lumememme? Kus kelgutavad lapsed? Kus uisutavad lapsed?

Üks õpilane loeb valjusti ette küsimuse. Sellele küsimusele leitakse vastus. Teine õpilane loeb järgneva küsimuse jne. Samuti korratakse küsimusi ja vastuseid veel teist korda.

Analüüsitakse õigekirjutuse seisukohalt raskemaid sõnu: talveilm, lapsed, ehitavad lumememme, kelgutavad liumäel, uisutavad jääl.

Algul, kui kirjandeid on vähem tehtud, võib ka kogu jutustuse teksti tahvlile kirjutada, kuid enne selle ärakirjutamist tuleb igal juhul analüüsida sõnade õigekirja, et ärakirjutamine toimuks teadlikult.

Ka suulist jutustust tuleb eelnevalt kasutada küllaldaselt, sealjuures nõudes lastelt korralikke, ilmekaid ja grammatiliselt veatuid lauseid.

Et arendada õpilaste initsiatiivi ja ergutada fantaasiat, tuleb lasta suuliselt jutukesi mõelda ka süžeege piltide järgi. Sel juhul võivad suuliselt esitatud jutukesed kujuneda märksa pikemaks ja keerukamaks kirjalikest, kuna õpilaste kirjaoskuse tase ei võimalda pikkade jutustuste üleskirjutamist. Lühendatud jutukene koostatakse ühises töös õpetaja abiga.

Näiteks. Käsitledes lugemispala «Tibukesed» vesteldakse tuntud kodulindudest, süvendatakse mõistet «koduloomad». Seejärel võib koostada pildijutustuse «Ära narri haneid»¹.

Õpilastele tehakse ülesandeks mõelda igaühel pildi järgi üks jutukene. (Pildi venekeelne allkiri on kinni kaetud.) Hanede eest põgenevale poisikesele pannakse enne nimi. Kui pildijutustusi on tehtud vähe, on vajalik esimeste tööde puhul anda lastele olulisemad sõlmküsimused. Kõne all oleva pildi puhul käsib õpetaja mõelda: 1. Kuidas sattus poiss hanede aeda? 2. Miks haned on vihased? 3. Kas poiss pääseb ära?

¹ Poljakovi kõnearendamise tabelite seeriast.

Algul laseb õpetaja jutustada nõrgematel õpilastel, seejärel keskmistel ja lõpuks kõige tugevamatel, sest pärast paremate õpilaste endaloodud jutukese ettekannet ei julge nõrgemad õpilased enam midagi juurde lisada ning vaikivad.

Õpilaste suulised jutustused.

Jaagule meeldisid hanepojad. Need olid nii kenad ja pehmed. Ta tahtis juba ammu hanede aeda minna, aga kartis vanu hanesid.

Uhel päeval võttis ta vitsa kaasa ja läks. Ta jõudis ühte hanepoega veidi katsuda. Küll see oli naljakas. Vanad haned aga hakkasid sisisema ja tungisid kallale. Jaak jooksis eest ära ja hüppas aiale. Üks hani jõudiski Jaaku nokaga lüüa. Jaak oli hirmunud. Ta hüüdis appi.

Ema kuulis seda, jooksis juurde ja ajas haned ära.

Mõne õpilase jutukeses tahtis Jaak hanepoegi sööta, teise arvates Jaak tahtis hanepoegi narrida.

Ka jutustuse lõpp on õpilastel erinev: ühe õpilase jutustuses jääbki poisike tükiks ajaks hanede aia tarale ning saab palju «valusaid hoope»; teise jutus tulevad appi teised lapsed; kolmanda jutus ronib Jaak ise üle tara. Viimane lõpp meeldibki õpilastele kõige rohkem, kuna siin oli Jaak kõige tublim.

Olles ära kuulanud paljude õpilaste suulised jutustused tehakse õpetaja abiga jutustusest lühem, kokkuvõtlik ümberjutustus. Selleks esitab õpetaja küsimused kogu klassile.

— Kuhu läks Jaak? Miks ta läks hanede aeda? Mis temaga seal juhtus? Mida tegi Jaak?

Vastused kirjutab õpetaja tahvlile.

Jaak tahtis hanepoegi vaadata. Ta läks hanede aeda. Vanad haned tungisid talle kallale. Jaak põgenes hirmunult üle aia.

Pärast sõnade ortograafia vaatlust kirjutatakse töö tahvlist vihikuisse.

Kokkuvõtte. Suulise ja kirjaliku kõne vahel on suur vahe, nagu juba eespool näidatud. Iga suuline kõneharjutus, olgu ümberjutustus, vestlus vm., ei tarvitse lõppeda kirjandiga, kuid igale kirjandile peab tingimata eelnema suuline ettevalmistus. Nii-sugune suuline ettevalmistus toimub tavaliselt eelmisel

tunnil, kuid mõnel juhul mitme päeva kestel, nagu näiteks eelneval ekskursioonil ja sellele järgnevas esemete õpetamise tunnis, loodusevaatluste, esemete vaatluse, esemete rühmitamise, temaatilise sõnastiku koostamise jms. näol.

Eriline tähtsus on ka eelneval ortograafilisel analüüsil I klassis. Lapsed peavad siin kohe algusest peale sõnakujud õigesti omandama.

3. II KLASS.

II klassis muutuvad õpilaste suulised jutustused kogemuste ja vaatluste alusel palju rikkamaks ja mitmekesisemaks, kui olid I klassis, neis hakkab avalduma juba loova mõtte algeid. Kuid õpetaja suunavatel lausetel ja küsimustel on ka siin veel väga suur tähtsus.

Ka II klassis toimub laste suulise ja kirjaliku kõne arendamine ühelt poolt tihedas omavahelises seoses, teiselt poolt seoses lugemis- ja grammatikaõpetusega. Laste suuline sõnastus on siin märgatavalt parem ja eredam kui kirjalik. Lapsed, väljendudes kirjalikult, satuvad lausete moodustamisel ja mõtete järjestamisel raskustesse, millised neil suulises väljenduses on tundmata. Seepärast iga kirjalik töö tuleb suuliselt hoolikalt ette valmistada. Teiseks tuleb töö metoodiliselt korraldada nii, et lapsed suhtuksid kirjandisse emotsionaalselt, s. t. et nendel oleks töö vastu huvi. Kergem on äratada huvi, kui kirjandi teemad seotakse selgitava lugemise teemadega.

Ümberjutustus. II klassis koostatakse tekstilähedasi ümberjutustusi, kuid tegeliku töö nõuetele kohandudes tuleb ümber jutustada lasta ka kokkuvõtlikult pikemaid sündmusi, nagu näiteks jutustada mõne lastekirjandusteose, teatritüki, filmi või diafilmi süžee. Siin toimub kokkuvõtlik ümberjutustus õpetaja abistavate küsimuste toetusel.

Algul I kvartalis, kui praktiseeritakse alles esimeste ümberjutustuste koostamist, kasutatakse sama töömoodust nagu I klassiski, s. t. õpetaja küsimusele vastavad lapsed ühe lausega.

Näiteks. Käsitletud sügisel lugemisõpetuses teemat «Köögiviljaaed» 5—7 tunni kestel, on sobiv pärast seda teha kirjand, ja nimelt kas pildikirjeldus, pildijutustus või ümberjutustus.

Ümberjutustuse puhul toimub töö järgmiselt: Õpetaja loeb klassile ette teksti või esitab selle liikaval tahvlil.

Maret leidis juurviljaaiast lepatriinu. See oli ilus kollakaspunane putukas. Seljal oli tal viis musta täppi. Maret tahtis lepatriinuga mängima hakata. Ema aga ei lubanud seda. Aeda tuli ka vanem õde Virve. Virve käis juba koolis ja teadis paljugi. Tema seletas ka Maretile, et lepatriinu on kasulik putukas.

Kuna lapsed on juba tuttavad köögiviljaaias kahjuritega ja kasulike loomadega, siis teksti sisulist analüüsi antud juhul ei toimu. Õpetaja küsib:

— Kellest kõneldakse selles jutukeses? (... kõneldakse Maretist ja lepatriinust.)

— Mida seletas Virve Maretile? (Lepatriinu hävitab lehetäisid. Sööb üle 100 lehetäi päevas. Lepatriinu vastsed (tõugud) söövad kuni 250 lehetäid päevas.)

Nüüd loeb õpetaja jutustuse ette lausete viisi. Juhul kui tekst on liikaval tahvlil, loevad õpilased. Iga lause puhul peatutakse ning õpetaja küsib: «Millest räägitakse selles lauses?» Pärast kirjutab õpetaja küsimused tahvlile või esitab klassile varem valmis kirjutatud küsimused.

Kelle leidis Maret? Milline putukas see oli? Mitu täppi oli tal seljal? Mida tahtis Maret teha? Kes ei lubanud seda? Kes tuli aeda? Mispärast Virve teadis paljugi? Mida Virve seletas Maretile?

Õpilastel lastakse lugeda küsimusi ühekaupa ning neile vastata suuliselt, nii et igale küsimusele vastatakse ühe jutustava lausega. Küsimused lastakse läbi lugeda 2—3 korda ning neile ka vastata.

Seejärel teostatakse sõnade õigekirjutuse vaatlust. Vaadeldakse ja peetakse meeles sõnu, nagu *juurviljaaiast, lepatriinu, kollakaspunane, hakata, täppi, putukas*. Õppeaasta algul jäetakse sõnad kirjutamise ajaks tahvlile, eelnevat ortograafilist analüüsi tehakse seepärast, et ära kirjutamine ei toimuks mehhaaniliselt. Samuti jäetakse I õppeveerandi kestel ka küsimused tahvlile. Hiljem, alates II ja III õppeveerandist, kustutatakse küsimused tahvlilt ja õpilased kirjutavad ümberjutustuse peast. Kirjutamise kestel lubatakse õpilastel küsimustega pöörduda õpetaja poole.

Koolielu ja -töö nõuab tegelikult ka kokkuvõtliku ümberjutustuse meetodite rakendamist II klassis. Demonstreerides klassile diafilme, lugedes muinasjutte või muid lastejutte,

laseme õpilastel neid pärast ka ümber jutustada, kusjuures oluliste joonte väljatoomiseks esitab õpetaja suunavaid küsimusi.

Diafilmide demonstratsioon II klassis toimub üldjoontes samuti nagu I klassiski (vrd. töömenetlust diafilmi «Elav kaabu» puhul lk. 29).

Näiteks. Seoses kodu- või metsloomade käsitlemisega on sobiv demonstreerida diafilme loomadest. Oletame, et õpetaja näitab lastele S. Mihhalkovi luuletuse järgi valmistatud diafilmi «Karupoeg põhjas».

Õpetaja esitab diafilmi ilmeka, elava jutustuse saatel. Järgneb lühike selgitus polaarmaast ja kolme sõbra põhjas viibimise eesmärkidest. Diafilmi sisu töötatakse läbi õpetaja küsimuste abil:

- Mida tegid kolm sõpra põhjas?
 - Milline oli nende elamu?
 - Kes oli nendel kaasas?
 - Kuhu läks üks sõpradest?
 - Mis ta käskis teha kutsikal?
 - Jutustage kutsika ebatavalisest kohtumisest! (Jutustab parim õpilane. Milline oli karupoeg. Kuidas kohtusid kutsikas ja karupoeg. Kuidas mängisid. Kuidas häälitsetsid mängides.)
 - Kes kuulsid kutsika ja karupoja vallatuskära?
 - Mida tegid vanad koerad? (Tormasid jälgi mööda karupojale järele. Jälitasid karupoega. Ajasid taga.)
 - Kuidas päästis end karupoeg?
 - Kes kuulis koerte haukumist?
 - Jutustage, mida tegi kütt!
 - Miks pildistas kütt karupoega?
- Leitakse idee õpetaja suunavate küsimuste abil:
- Miks karupojaga juhtus seesugune äpardus? (Ta ei kuulanud karuema sõna.)
 - Miks karuema ei lubanud pojal lahkuda pesast?
 - Miks tuleb vanemate sõna kuulata?

Seejärel lastakse diafilmi süžee õpilastel veel 2—3 korda ümber jutustada, nii et algul jutustab parema sõnastusvõimega õpilane, pärast nõrgemad. Ümberjutustamist võib siduda ka veel kord diafilmi näitamisega.

Sama diafilmi põhjal võib koostada ka kokkuvõtliku kirjaliku ümberjutustuse. Seks otstarbeks õpetaja esitab küsimused klassi- või liikuval tahvlil.

Kes elas kaugel põhjas? Kuhu läks ühel päeval karupoeg ilma ema loata? Keda ta kohtas lumelagendikul? Mida kutsikas ja karupoeg hakkasid tegema? Kuidas vanad koe-
rad oskasid karupoega jälitama hakata? (Varem on õpi-
tud, et koertel on terav kuulmine ja hea haistmine.) Kui-
das pääses karupoeg?

Küsimused lastakse õpilastel läbi lugeda ning nendele otsekohe suuliselt vastata. Sõnad, mis võiksid ümberjutus-
tuses esineda, ja mille õigekirjale tuleb eriliselt tähele-
panu juhtida, kirjutatakse tahvlile. Need on sääraseid sõnad,
nagu *lumelagendik*, *kalju*, *karupoeg*, *mängukära*, *jälitama*,
haistsid jälgi, *päästis*.

Õpilased loevad sõnad vaikselt läbi ning peavad nende
õigekirja meeles. Sõnad kaetakse kinni ning õpetaja kont-
rollib suuliselt, kas õpilased oskavad sõnu kirjutada.

— Mitu sõna kirjutatakse *lumelagendik*?

— Milline täht on sõnas *kalju* l-i kõrval?

— Loetle tähed sõnas *haistsid!* jne.

Kirjutamise ajaks avatakse sõnad uuesti, kuid II õppe-
veerandist alates hakkab õpetaja tahvlilt mõningaid sõnu
kirjutamise ajaks maha kustutama. Mahakustutatavate
sõnade hulka suurendatakse pidevalt. Õppeaasta lõpul
tuleb jõuda juba niikaugele, et lapsed eelneva ortograafi-
lise analüüsi ja teksti vaikse lugemise kestel sõnakujud
meelde jätaksid.

Lastekirjandusteost või pikemat katkendit sellest ei ole
soovitav kirjaliku ümberjutustuse aineks valida, kuna
jutustust tuleks sel puhul lühendada, üldistav mõtlemine
on aga lastel II klassis välja arenemata. Kui diafilmi puhul
tekivad lastel kirjanduslikest kujudest elavad kujutlused,
siis jutustuse lugemise või lihtsalt kuulamise puhul need
kujutlused on palju kahvatumad.

Küll sobivad aga nii suuliseks kui kirjalikuks ümber-
jutustuseks lühikesed ilmekad katkendid või episoodid
lasteraamatuist, milliseid õpetaja valib oma äranägemise
järgi (soovitav seoses lugemistundide teemaga).

Vabajutustused. Kirjeldused. Sõnastike koostamine.
Vabajutustuste ja kirjelduste koostamine toimub II klas-
sis kollektiivselt. Et jutustuste loomisel anda õpilastele
võimalusi teatud piirides iseseisvalt väljenduda, selleks
kasutatakse edukalt laste poolt koostatud temaatilisi sõnas-
tikke.

Näiteks. Õpetaja on märkinud oma tööplaani vabajutustuse teema: «K ä i s i m e s u v e l m e t s a s».

Enne kui õpilased saavad nimetatud ülesande, peab toimuma pikem sõnavara-alane eeltöö: Lugemistundides vesteldakse ning õpitakse palasid suvemälestuste teemadel. Käsitledes lugemikust tsüklit «Mälestusi suvest» tuleb arvestada pidevalt aktiivse sõnavara suurendamise nõuet ning lasta kirjutada erivihikuisse rida sõnu. Sõnad liigitatakse vihikuis järgmiselt: e s e m e d, o m a d u s e d, t e g e v u s e d. Liigitamine toimub õpetaja küsimuste abil. Nende liikide alusel on hiljem ka kerge selgitada nimi-, omadus- ja tegusõna mõisteid.

Õpetaja selgitab õpilastele, kuidas paigutada sõnad vihikuisse, ning juhendab, kuidas sõnaridade juurde võib kaunistuseks ka joonistada puid, loomi, linde, maastikku. Sõnadevihikuisse tekivad järgmised rubriigid.

Suvekuud:

juuni, juuli, august.

Missugune on suvi?

Palav, kuum, kuiv, põuane, vihmane, udune.

Loodusnähtused suvel:

[seoses lugemispala «Äike metsas» läbivõtmisega ja vastava pildi (A. P. Kubareva ja A. F. Fedossenکو pildiseeriast) vaatlusega]

Kuumus, palavus, kuivus, põud, äike, väik, müristamine, vikerkaar, päikesepaiste, udu.

Vihma sajab, valab, tibutab; müristab, lööb väiku.

Missugune on mets?

Suur, tihe, hõre, põline, niiske, jahe, ilus, roheline, varjuline.

Keda nägime metsas?

Oravat, jänest, siili, rähni, rästikut, sisalikku.

Mida kuulsime metsas?

Kuulsime, kuidas kukkus kägu, kopsis rähn, vilistas peole, laulsid linnud, vulises allikas, kohisesid puud.

Mida leidsime metsast?

Linnupesa, marju, seeni, lilli.

Mida korjasime metsast?

Maasikaid, murakaid, mustikaid, sinikaid, vaarikaid; kukeseeni, puravikke, pilvikuid, riisikaid.

Millised on marjad?

Mahlased, magusad, jämedad, lõhnavad.

Missugused on seened?

Söödavad, mittedöödavad, maitavad, mürgised.

Osa sõnu võivad õpilased lugemispaladest ära kirjutada koduse ülesandena.

Enne loovad õpilased klassis vabajutustuse õpetaja juhendamisel *suuliselt*. Kuna materjali õpilaste vihikuis on rohkesti, annab õpetaja plaani, mille järgi jutustades avaldavad õpilased oma mõtteid kindlas järjekorras. Plaani annab õpetaja küsimuste kujul, millised kirjutab tahvlile (või liikuvale tahvlile).

1. Mis aastaaeg oli?
2. Milline oli ilm?
3. Kuhu sa läksid sõpradega?
4. Milline oli mets?
5. Keda nägite metsas?
6. Mida kuulsite?
7. Mida leidsite metsast?
8. Mida tegite seal?
9. Missuguses meeleolus tulite koju?

Vastates suuliselt küsimustele kasutavad õpilased oma sõnastikke. Nii võidakse 1. küsimusele vastata: Oli põuane (kuiv, palav, kuum, jne.) suvi, 2. küsimusele: Oli palav ja müristas, kuid ei sadanud. Tibutas vihma ja taevas oli vikerkaar. 4. küsimusele: Mets oli ilus, roheline. Mets oli tihe ja põline. Metsas oli jahe ja niiske. Metsas oli varjuline ja jahe, jne.

Eriti mitmekesiseid vastuseid võimaldavad 5., 6., 7. ja 8. küsimus. 9. küsimus võimaldab vastuseid: Tulime koju rõõmsas meeleolus. Tulime koju lõbusatena.

Järgneval tööastmel tehakse õpilastele ülesandeks mõelda kogu jutustus küsimuste järgi tervikuna. Mitmel õpilasel lastakse oma jutustus ette kanda. Kogu klass kuulab ettekannet, korrigeerib ja hindab seda. Õpilaste jutustused on erinevad, sest eespool antud vastused küsimustele olid samuti erinevad. Esimene õpilane jutustab näiteks:

Oli soe suvi. Ilm oli ilus ja päikesepaisteline. Läksime Peebuga ja Maretiga metsa. Metsas oli jahe ja niiske. Metsas põõsa all nägime siili. Männi okste vahel hüppas orav. Kuulsime, kuidas keegi kopsis puu otsas. Maret ütles,

et see on rähn. Vaatasime küll, aga ei näinud kedagi. Männid kohisesid.

Leidsime metsast vaarikaid ja palju kukeseeni. Enne hakkasime mängima luuret. Pärast sõime vaarikaid ja korjasime kukeseeni.

Õhtul tulime lõbusas meeleolus koju.

Samuti kuulatakse teiste õpilaste jutustusi, mis loomulikult erinevad eespool esitatust.

Teisel tunnil kirjutatakse jutustus üles. Seda ei kirjuta õpilased otseselt suulise jutustuse järgi, kuna see ei ole II kl. jõukohane. Õpetaja esitab tahvlil lünkteksti:

Oli suvi. Ilm oli Läksime metsa.
Metsas oli Nägime metsas Kuulsime, kuidas
Leidsime Korjasime Pöördusime koju.

Lünkade täitmisel kasutavad õpilased oma sõnastikke. Et sõnade ärakirjutamine tahvlilt ja vihikuist ei toimuks mehhaaniliselt, selleks tuleb enne kirjutama asumist kontrollida — küsida õpilastelt suuliselt, kuidas kirjutatakse üks või teine sõna. Kui sõna ortograafia on foneetiline, s. t. vastav hääldamisele, põhjendatakse ka ühtlasi kirjutamist hääldamisega.

Soovitav on suviste mälestuste ainetel läbi viia veel teisi kõneharjutusi. Elavat, emotsionaalset vastukaja lastes leiab suviste lõbustuste ja töö teema. Nii võib üles anda mõelda suuliselt jutustus (s. o. kirjeldava iseloomuga palake) teemal «Päev suvel».

Esimesel tunnil vesteldakse sellest, millega lapsed tegelesid suvel, kuidas abistasid täiskasvanuid, kuidas mängisid ja lõbutseksid. Sõnadevihikusse kirjutatakse:

Laste töö suvel:

*kastavad, rohivad peenraid
korjavad marju, seeni, pähkleid
koguvad ravimtaimi
valmistavad herbaariumi*

Kuidas lõbutsevad suvel:

*suplevad
ujuvad
sukelduvad*

päevituvad
mängivad
loevad

Mängud suvel:

Luuremäng
Haned—luiged
Jänesed juuroiljaaias
Karu juures laanes
Hüpped mätastel

Õpilased koostavad kodus suuliselt jutustuse «Päev suvel», kasutades seejuures sõnadevihikut. Jutukese mõtlemisel tuginevad nad õpetaja poolt antud kavale, milles on kolm punkti:

Hommikul.
Päeval.
Õhtul.

Järgmisel päeval esitavad õpilased oma jutukesed suuliselt. Esitatavate lookeste parandamine, võrdlemine ja hindamine toimub kogu klassi osavõtul kollektiivselt.

Niisamasuguseid töömooduseid rakendatakse suulise ja kirjaliku vabajutustuse loomisel ka teiste teemade läbitöötamisel, mis õppeprogrammis antud, nagu köögiviljaaed, tööd aias; muutused looduses eri aastaaegadel; ülesanded õppekatseaias; ekskursioonid. Õppetöö käigus vihikuisse kirjutatud temaatilisi sõnastikke kasutavad õpilased pidevalt, et muuta jutukesi sisukamaks ning vältida õigekirjavigu.

Seoses loodusevaatlustega, esemete õpetamise ja selgitava lugemise tundidega kirjutavad lapsed sõnadevihikusse peateemad: *sügis, talv, kevad* ning nende alla paigutavad alateemade kaupa sõnu sügisest, talvest, kevadest.

Näiteks. Peateema: kevad.

K e v a d.

Kevadekuud	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
Ilmad	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
Päike	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
Taevad	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
Maapind	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
Veed	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.
Rändlinnud	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.

Järgneb esemete, omaduste
või tegevuste loetelu.

Koos looduspildide jälgimisega tuleb tõsiselt tähelepanu pöörata laste ilutunde äratamisele ja kasvatamisele. Õpetame lapsi nägema loodusesemete ilu ekskursioonil ja esemete õpetamise tundides, laseme lastel esemeid kirjeldada ka sõnadega; kasutame ekskursiooni materjali läbitöötamisel muljete süvendamiseks ka maastikumaale, luuletusi ja kauneid proosakirjeldusi loodusest.

Pildijutustused ja -kirjeldused. Pildijutustuste ja -kirjelduste praktikas kasutatakse lugemiku pilte, pildiseeriaid ja vastavaid suuri seinapiltide seeriaid.

Kui kirjeldus, näiteks «Enda pesemine» või jutustus «Suvel kolhoosis» lastakse lugemiku piltide järgi kirjallikult teha, tuleb raskemad sõnad esitada õpilastele tahvlil ning teostada enne kirjutamist ortograafilist analüüsi (ka sel juhul kui sõnad kirjutamise ajaks tahvlile jäetakse, või kui sõnad on antud lugemikus).

Näiteks. Töömenetlus pildijutustuse koostamisel V. G. Poljakovi pildiseeriast (II klassile) valitud pildi «Ai, kukun!» järgi.

Õpetaja teatab töö eesmärgi:

— Täna teeme pildikirjandi. Algul jutustate suuliselt, pärast kirjutate selle vihikuisse.

Töö koosneb antud juhul järgmistest etappidest:

1. Õpilaste iseseisev töö: pildi vaatlus ja vastava jutustuse mõtlemine. See tööaste on väga tähtis laste tähelepanu keskendamisel, fantaasia arendamisel ja loominguliste impulsside ergutamisel.

2. Õpilaste iseseisvalt loodud jutukeste kuulamine kollektiivi poolt.

3. Hinnang õpilaste jutukeste kohta ja nende täiendamine õpetaja küsimuste kaasabil, kusjuures parandatakse ka vead (kui neid on) pildi sisu lahtimõtestamisel.

4. Küsimuste esitamine klassi- või liikuvale tahvlil.

5. Jutustamine küsimuste järgi.

6. Ortograafiline analüüs.

7. Jutustuse kirjutamine vihikuisse.

Suuline ettevalmistus toimub tavaliselt eelneval tunnil. Järgmisel tunnil toimub kirjutamine. Kogu töö kestus on 40–60 minutit.

Õpetaja riputab üles pildi, öeldes:

— Mõelge igaüks vaikselt selle pildi järgi üks jutukenel

Kellel jutukene valmis, tõstab käe. Enne lepime kokku, mis poisile nimeks paneme. (Paneme nimeks Tiit.)

Algul kuulatakse nõrgemate õpilaste loodud jutustusi, seejärel keskmiste ja lõpuks parimate omi. Õpetaja jutustuse sisu suhtes siin vahele ei sega, kuna sellega pidurdaks ta laste initsiatiivi. Õpilased muutuksid araks, arvates, et nende poolt mõeldud «jutud» millegipärast ei kõlba.

Käsitusel oleva pildi puhul arvavad õpilased:

Tiit oli arg, ronis kitsede eest redelile. Läks kassi taga ajama. Tahtis tuvisid kinni võtta. Tuli koolist. Ei, läks kooli, jne.

Parimate õpilaste jutustuses nähtub juba aga pildi süžee mõistmise oskust. Kui ka parimad õpilased klassis ei suuda lahti mõtestada pildi süžeed, abistab õpetaja küsimustega:

Milline aastaaeg on kujutatud pildil? Milleks Tiit ronib katusele? Miks on tuvid ja kass katusel? Mida näitab korralikult maha asetatud portfelli? (Näitab, et Tiidul oli algul aega, ta ei põgenenud kitsede eest. Kitsed tulid pärast.) Kuidas Tiit pääses ära? (Hüüdmise peale tuli ema ja ajas kitsed ära. Tiit ise kogus julgust ja hüppas ruttu maha. Käratas kõvasti kitsede peale, need jooksid hirmunult ära. Ei pääsnudki ära, vaid kukkus maha.) Võimalikest vastustest valitakse see, mis kogu klassile kõige rohkem meeldib. Antud juhul imponeerib loomulikult säärane lõpp kõige rohkem, kus Tiit tublina ja vaprana esineb.

Niiviisi kollektiivses töös valmis jutustus.

Tiidul oli katusel tuvila. Ta käis tuvisid vaatamas ja hoolitses nende eest. Ühel sügispäeval koolist tulles nägi ta, et kass varitses tuvisid. Tiit pani portfelli ruttu maha ja hakkas redelit mööda katusele ronima. Laudast tulid välja kitsed. Üks kits hakkas sarvede vahet vastu redelit sügama. Redel kõikus. Tiit kohkus ja hüüatas ehmunult. (Tuleb vältida otsest kõnet!) Ruttu kogus ta julgust, ähvardas kitsesid kurjalt ja hüppas redelilt alla.

Pärast seda kui jutustus on suuliselt korralikult ette kantud, esitab õpetaja ka küsimused kirjalikult.

Mis oli Tiidul katusel? Kuidas ta hoolitses tuvide eest? Kes varitses ühel päeval tuvisid? Mida tegi Tiit? Kes tulid laudast välja? Mida hakkas üks kits tegema? Kuidas hüüatas Tiit? Kuidas pääses Tiit?

Arvestades laste kirjatehnilist taset juhib õpetaja küsimuste kaudu kirjaliku töö sobiva pikkuseni (25—55 sõna).

Küsimused tahvlil lastakse õpilastel ükshaaval läbi lugeda ning neile kohe ka vastata, nii loetakse küsimused läbi paar korda.

Ortograafilises analüüsis juhitakse tähelepanu sõnadele: katus, tuvisid, varitses, hakkas, kitsed, sarvi sügama, hüüatas, kohkus, ruttu, redelilt.

Pärast seda kirjutavad õpilased töö vihikuisse.

Kui õpetaja töötab süstemaatiliselt, siis jõuavad õpilased niikaugemale, et IV õppeveerandis võib küsimused kirjutamise ajaks tahvlilt kustutada. Juhul kui õpetaja kustutab küsimused, tuleb raskemad sõnad kirjutamise ajaks tahvile jätta.

Pildikirjelduse koostamine erineb metoodiliselt pildijutustuse puhul rakendatavast menetlusest. Kui pildi süžee on niisugune, et see ilmselt ega kergesti ei võimalda jutustuse loomist laste poolt, on soovitatav lasta neil kirjeldada, mida pildil näevad.

Näiteks. «Meie — lindude sõbrad»¹.

Käsitledes talvituvaid linde, nagu nõuab õppeprogramm, ning kõneldes lindude toitumisest ja nende eest hoolitsemisest talvel, vaadeldakse ka samateemalisi pilte.

Õpetaja esitab pildi «Meie — lindude sõbrad», märkides ühtlasi ülesande:

— Vaadake, mida pildil näete!

Õpilased süvenevad hetkeks pildi vaatlusse. Seejärel kirjeldab üks parematest õpilastest, mida ta pildil näeb. Õpetaja suunab vaatlust küsimustega.

— Milline aasta aeg on pildil kujutatud?

— Kes on need poisid, kes panevad lindudele toitu? (Need on õpilased, sest taamal on näha koolimaja.)

— Kus asetsevad lindude toidumajad?

— Mida õpilased annavad lindudele?

— Millised on need toidumajad?

— Võrrelge neid meie kooli toidumajadega!

Pärast lastakse õpilastel veel 2—3 korda kirjeldada pilti ilma õpetaja abistavate küsimusteta.

Loogilised harjutused. II klassis tuleb teha sõnavara laiendamiseks ka loogilisi harjutusi. Kõige enam sobivad selleks üldistavad tunnid, millal tehakse kokkuvõtted ja tuletatakse järeldused õpitud materjali alusel.

¹ Pilt V. G. Poljakovi pildiseeriast II klassile.

Üldistavate tundide lõpus lastakse ka klassifitseerida mitmesuguseid esemeid ning paigutada need õigesse gruppi. Klassifitseerimisel võivad esemeid asendada ka pildid või aplikatsioonid. Niisugune liigitamine on suurepäraseks mõtlemise ja kõne harjutuseks ning õpitud sõnade kinnistamiseks. Klassifitseerides esemeid õpilane ühtlasi ka *kõneleb*, miks ta paigutab ühe või teise asja teatud gruppi. Esemeid võib rühmitada järgmistesse gruppidesse: lilled, teraviljad, marjad, puuviljad, köögiviljad, seemned; putukad, kalad, metsloomad, koduloomad; kultuurtaimed, umbrohud jt. (Vt. loogiliste harjutuste teostamine I klassis.)

Kokkuvõtteks. Kuigi teises klassis kirjandite koostamine üldiselt toimub kollektiivselt, muutub see õppeaasta kestel järjest enam ja enam iseseisvaks. Süstemaatilise töö tõttu areneb õpilaste väljendusvõime. Eelnevas suulises ettevalmistuses tuleb vältida grammatiliselt raskemaid juhtusid, nagu otsest kõnet, keerukaid liitlauseid, lauselühendeid, jms.

II klassi lõpus peab õpilaste keelelise ja ortograafilise valvsuse tunne olema arenenud juba niivõrd, et nad järelemõtlematult enam ühtegi sõna paberile ei paneks. II kl. õpilastel peaks olema kujunenud juba harjumuseks enne sõna kirjutamist mõelda selle õigekirjutusele (kahtluse korral kontrollima oma sõnadevihikust).

4. III JA IV KLASS.

III ja IV klassi suulise ja kirjaliku kõne õpetuse metoodikas ei ole suuri olulisi erinevusi. Kõne arendamine kulgeb seoses grammatika-, õigekirja- ja lugemisõpetusega. Õpilaste suulise väljenduse harjutamine, mis ühtlasi on kirjanдитеle ettevalmistuseks, peab toimuma kõigis eelnevais lugemis- ja keeleõpetuse tundides.

Lugemisõpetuses korraldatavate vaatluste ja ekskursioonide kestel koguneb õpilastel palju väärtuslikku materjali ja tähelepanekuid, mis kõne arendamisel peavad moodustama konkreetse aluse ning aitama vältida ebaisikupärast, raamatulikku väljendust.

Et õpilased oma tähelepanekutest ja elamustest suudaksid läbituntult kõnelda, peab nende aktiivne sõnavara

olema küllaldane. Teemaatiliste sõnastike koostamist tuleb III ja IV klassis edasi praktiseerida. Ka siin moodustavad aastaajad suvi, sügis, talv, kevad põhilised tsüklid. Käsitledes suve-, sügis- jne. teemaatilisi lugemispalasid, lastakse õpilastel erivihikuisse kanda sõnu ja väljendeid, mis ilmekalt kirjeldavad loodusnähtusi, perioodilisi muutusi ja inimeste tööd.

Grammatika tundides tehtavaid harjutusi tuleks samuti rakendada ühtlasi ka sõnavara laiendamise teenistusse, eriti sõnaliike ja lauseliikmeid kinnistavaid harjutusi.

Näiteks: *Tuul puhub, lõõtsub, undab, ulub, vuhiseb, vihi-seb, vingub* jne. — sünteetiline harjutus öeldise või tegusõna kinnistamiseks. *Tuul on vinge, külm, lõikav, piitsutav, paitav, soe, mahe, leebe, jahe* — harjutus omadussõna kinnistamiseks. Loov-, vaba-, õpitud ja autodiktaati on võimalik rakendada ühtlasi ettevalmistustööna hiljem järgnevale kirjandile.

Lugemispalade läbitöötamisel õpivad lapsed kavastama ning ümber jutustama kavapunktide järgi. Kirjandite puhul tuleb õpilastel samuti tegelda kavastamisega. Lihtsamail juhtudel koostavad õpilased III klassis kirjandi kava iseisvalt, kuid raskemail juhtudel — nagu kokkuvõtliku ümberjutustuse, arutlevate tööde või õpilastele uudsete kirjandiliikide puhul — tehakse kava veel ka IV klassis kollektiivselt.

Ümberjutustus. III ja IV klassi praktikas tehakse kahte liiki ümberjutustusi: tekstilähedasi ja kokkuvõtlikke. Tekstilähedase ümberjutustusega võivad kaasuda lisaülesanded: olevikus esitatud pala jutustada ümber minevikus või ümberpöörduvalt, muuta isik, esimeses isikus jutustatud pala esitada kolmandas isikus või ümberpöörduvalt.

Kui ümberjutustuseks kasutatakse teksti lugemikust, on soovitatav, et õpilased ise loeksid teksti, sest siis näevad nad ka ühtlasi, kuidas kirjutatakse sõna. Vigade arv on sel juhul väiksem. Tööetapid ümberjutustuse puhul on järgmised:

1. Ettevalmistus. Toimub eelnevais keele- ja lugemisõpetuse tundides.
2. Õpilaste tööleorganiseerimine. Eesmärgi püstitamine. Õpetaja poolt öeldud lühike sissejuhatus huvi äratamiseks.
3. Teksti lugemine õpetaja või õpilaste poolt.

4. Teksti läbiarutamine.

a) sisuline ja keeleline,

b) ortograafiline.

5. Kava koostamine kollektiivselt (õppeaasta algul III klassis) või iseseisvalt (õppeaasta keskel). Kokkuvõtliku ümberjutustuse puhul kavastamine toimub kollektiivselt ka veel IV klassis.

6. Suuline ümberjutustamine kava järgi.

7. Kirjutamine.

Ümberjutustuse suuline läbitöötamine toimub ühe tunni jooksul, teisel tunnil kirjutavad õpilased ümberjutustuse vihikuisse.

Näidis tekstilähedase ümberjutustuse koostamisest III klassis.

I variant. Ümberjutustuse tekst valitakse lugemikust ning lastakse seda õpilastel enestel lugeda. On soovitatav, et valitav pala või katkend ei sisaldaks otsest kõnet. V. Bianki «Karupoegade pesemine» (tekst III kl. lugemikus).

Töö käigu plaan.

1. Eesmärgi teatamine.

— Täna teete kirjaliku ümberjutustuse karudest. Enne arutleme kirjandi läbi suuliselt, et see paremini õnnestuks.

2. Vestlus karudest peamiselt eelmisel aastal õpitud materjali põhjal.

3. Kogu teksti vaikne lugemine õpilaste poolt.

4. Teksti läbiarutamine õpetaja suunavate küsimuste abil.

— Kellest lugesite?

— Kus sammus jahimees?

— Millest kohkus jahimees?

— Miks ta ronis puu otsa? (Kartis... Oli uudishimulik, tahtis näha, kes ilmub tihnikust välja.)

— Kes tuli jõekaldale?

— Jutustage, mida tegi emakarul!

— Jutustage, mis toimus pärast suplust!

Kui õpilaste vastused osutuvad sõnastuselt konarlikeks, siis lubame neil kasutada vastavat kohta raamatust ja selle abil oma jutustust parandada või tabavamalt väljendada.

5. Kavastamine.

Õpilased loevad pala õpetaja poolt määratud osade viisi, leides igale osale vastava kavapunkti. Kõige parema kavapunkti esitanud õpilane kirjutab selle tahvlile. Saadakse umbes järgmine kava:

- A. Karude ilmumine lagendikule.
- B. Esimese karupoja pesemine.
- D. Teise karupoja pesemine.
- E. Pärast suplust.

Pala võib vajaduse korral lasta veel kord ühel paremal õpilasel kavapunktide järgi ümber jutustada.

6. Järgneb töö sõnade ortograafia kinnistamiseks. Selleks lastakse õpilastel pala veel kord vaikselt läbi lugeda ülesandega meeles pidada sõnade õigekiri. Seejärel suletakse raamatud ja õpetaja kontrollib kahtlust äratavate sõnade kirjutamist, need on sõnad, nagu *jahimees, karupoeg, metsajõgi, emakaru, metsatihnik, jõekaldal* (kokkukirjutamine, *t* helitu hääliku kõrval, kaashäälikute ühendi kirjutmine); *äkki, haaras, hakkas, kartma* jmt. Kui mõnede sõnade kirjutamist saab põhjendada õpitud reeglitega, siis meenutatakse reegleid.

Teisel tunnil toimub ümberjutustuse kirjutamine.

Näidis tööst II variandiga, kus katkend valitakse mõnest lastekirjandusteosest ja õpilased ise teksti ei näe, vaid peavad omandama pala mõtte ja osalt ka keele kuulmise järgi.

Tekstilähedane ümberjutustus «Konnakene». Töö ümberjutustusega kestab kaks tundi ja teostub üldises töösüsteemis 3. ja 4. tunnil. Seletava lugemise esimene tund on esemete õpetamise tund konnast, teisel tunnil kontrollitakse koduseid ülesandeid ning uue ainenäe käsitletakse järgnevat teemat kahepaiksete ja roomajate tsüklist; kolmandal tunnil toimub ümberjutustuse suuline ettevalmistus, neljandal tunnil kirjutamine.

Töö käik.

1. Eesmärgi püstitamine.

— Täna kirjutate ümberjutustuse «Konnapoeg». Esimesel tunnil töötame aine suuliselt läbi. Jälgige tähelepanelikult, siis õnnestub kirjand paremini!

2. Lühike sissejuhatav vestlus enne pala esitamist.

— Kus hakkab kevadel kõige enne lumi sulama?

— Meenutage, mida oleme kõnelnud loomade ärkamisest kevadel!

3. Pala ilmekas ettekandmine õpetaja poolt.

Konnapoeg.

(M. Prišvini järgi.)

Juhtus, et sulavesi tungis lume alla ja äratas lumevaiba all maapinnal magava väikese konnakese. Ta ronis lume alt üles, arvas oma rumaluses, et on tulnud tõeline kevad ja läks rändama. On ju teada, kuhu matkavad konnad: ojakeste ja soode äärde.

Just sel ööl oli juhtunud sadama kohevat lund ja ränduri jäljed olid hästi nähtavad. Jäljerada kulges sirgjooneliselt lähema soo poole. Korraga muutusid jäljed miskipärast segaseks, mida kaugemale, seda enam ja enam. Konnakene on karelnud sinna ja tänna, edasi ja tagasi, jäljed on muutunud sassiläinud lõngakera taoliseks.

Mis on juhtunud? Mispärast jättis konnakene äkki oma otsese tee soo poole ja püüdis minna tagasi?

Et seda ära mõistatada, läheme edasi ja seal näemegi: konnakene, hoopis väikene, roosa, lamab elutult, koivad laiali. Nüüd on kõik selge. Öösel tuli pakane ja hakkas nii näpistama, et konnakene peatus, eksles siia ja sinna ja taktis tagasi pöörduda oma urukese poole.

Kaua soojendasime konnakest oma hingeõhuga, kuid ta ei elustunud. Siis valasime leiget vett katlakesse ja kastisime sellesse roosa kehakese. Möödus vähem kui tund, kui konnapoeg hakkas liigutama koibi. Varsti virgus ta täiesti.

Järgneb õpetaja küsimus:

— Millest kuulsite? (... konnapoja ärkamisest kevadel.)

4. Pala sisuline läbitöötamine, mille eesmärgiks on selle loogiline lahtimõtestamine.

— Missugune aeg oli? (Oli varakevadine aeg.)

— Miks ärkas konnapoeg?

— Mida ta tegi? (... läks rändama.)

— Miks ta läks rändama?

— Millest sai kirjanik seda teada?

— Mis juhtus temaga teel?

— Kuidas äratasid jälitajad konnakese ellu?

5. Kavastamine ja katkendi keele ning vähetuntud sõnade analüüs.

Õpetaja loeb pala ette osade viisi. Esimesele osale leitakse ühiselt kavapunkt:

1) Konnakese ärkamine kevadel.

See lastakse ühel õpilasel tahvlile kirjutada.

Selgitatakse väljendid *sulavesi, tõeline kevad*.

Teisele osale leitakse kavapunkt:

2) Öösine lumesadu.

Peatutakse väljendite *kohev lumi, jäljerada* ja *sassiläinud lõngakera taoliseks* juures, juhtides tähelepanu sellele, et need teevad kirjelduse elavaks, me nagu tõesti näeksime kergelt õrna lumekihti maapinnal ja konna väikesi jäljeksi sellel.

Kolmandale osale otsustatakse kavapunktiks kirjutada:

3) Konnakese leidmine lumelt.

Tõstetakse esile piltlik väljend: *konnakene, hoopis väikene, roosa, lamab elutult, koivad laiali*.

Neljanda osa kavapunktina märgitakse:

4) Konnakese äratamine.¹

Õpetaja kontrollib ka vähetuntud sõnade mõistmist, näiteks: *urukene, ekslema, karglema, koivad, mõistatama, kulgema*.

6. Pala veelkordne lugemine õpetaja poolt.

7. Ortograafiline analüüs. Liitsõnad ja teised kahtlusalused sõnad kirjutab õpetaja tahvlile (või liikuvale tahvlile): *lumevaip, jäljerada, lõngakera, sirgjooneline, hingeõhk, karelnud* jt. Õpilased loevad sõnad vaikselt läbi ja püüavad nende õigekirja meelde jätta. Õppeaasta teisel poolel võib hakata tahvlilt mõningaid sõnu kustutama ja IV kvartalis võib mõnel juhul kõik sõnad tahvlilt kirjutamise ajaks kustutada.

Näiteks toodud ümberjutustatava pala lõpuosas on 1. isikmitmuses, seda võib muuta nii, et õpilased kasutavad 1. isikut ainsuses (*mina*-vormi).

Järgmisel tunnil toimub ümberjutustuse kirjutamine vihkuisse.

Kokkuvõtliku ümberjutustuse «Kus

¹ Siin esitatud kavapunktid on toodud töönäitena ja need võivad ka sõnastuselt muidugi erineda.

vähid talvituvad»¹ koostamine III klassis.²

Eelmistel tundidel on käsitletud loodusteaduslikku pala «Järves» (Lugemik III klassile). Pala läbitöötamisel, pärast seda kui oli vaadeldud mõningaid objekte natuuris, esitati järv läbilõikes, millesse paigutati nõutavasse sügavusse veteelanike aplikatsioonid; kallastele järve läheduses elutsevate lindude ja kahepaiksete aplikatsioonid. Teisel tunnil toimus pala «Jõevähi jutustus» käsitus, kus tutvuti vähi keha ehitusega ja elutingimustega. Kolmandal tunnil toimus populaarteadusliku veste «Kus vähid talvituvad» käsitlemine suuliselt, neljandal tunnil selle kirjutamine.

Töö käik.

1. Eesmärgi püstitamine.

— Täna kirjutate ümberjutustuse «Kus vähid talvituvad». (Õpetaja kirjutab teema tahvlile.) Et suudaksite hästi kirjutada, selleks töötame jutustuse enne suuliselt läbi.

2. Õpetaja esitab ilmekalt jutustuse lõikude kaupa. Ette kandes võib sellest (lühendamise eesmärgil) mõned vähem olulised laused välja jätta. Kuid säilitada tuleb autori stiili. Esimene lõik lõpeb sõnadega: *Korraga prantsatas mingi must ja vurruline elukas tema ette*. Õpetaja küsib:

— Kuidas sattus vähk laua alla? (Sellest jutustab lühidalt üks õpilane. Vajaduse korral õpetaja abistab küsimustega.)

Õpetaja esitab teise lõigu, lõpetades sõnadega: *Kassipoeg pöördus ümber ja pistis tulist valu koju tagasi*. Õpetaja küsib:

— Kellega kohtus siin vähk? (Jutustab lühidalt üks õpilane. Vaadeldakse raamatust illustratsiooni.)

Kolmas lõik loetakse samuti õpetaja poolt, lõpetades sõnadega: *Kuid vesi tiigis oli roiskunud ning haises*. Seejärel igatses vähk endiselt sinna, kus talvituvad temasugused.

Nüüd jutustavad õpilased sellest, kuidas vähk elas tiigis.

¹ V. Bianki «Metsaelanikud». RK «Ilukirjandus ja Kunst». 1948.

² Fr. R. Kreutzwaldi nimelise Rakvere Pedagoogilise Kooli harjutuskooli III klassis 1953/54. õ.-a. proovitundides kasutatud materjalide alusel.

Neljas lõik lõpeb sõnadega: *Kinnitanud keha, roomas ta edasi. Õpilased jutustavad: «Kuidas vähk rändas kraavis».*

Viies lõik käsitleb vähi kestaajamist ja kuues lõik vähi elu jões.

Lugemise kestel selgitatakse ka vähetuntud sõnad. Kui töö eelmistes seletava lugemise tundides on olnud süsteemaatiline, siis on kõnealuses palas kõik antud teema puhul vajalikud sõnad õpilastele tuntud.

3. *Kavastamine toimub kollektiivselt. Sõnastatakse kavapunkt esimesele lõigule, teisele jne. Kui kavastamisel osutub, et mõnest lõigust pole kõigil õpilastel olulistest küsimustes täit selgust, loetakse neist lõikudest mõned osad veel kord läbi. Kollektiivses töömenetluses saadakse järgmine kava:*

1) Vähi sattumine laua alla.

2) Sattumine tiiki.

3) Elu tiigis.

4) Vähi teekond kraavis. Toitumine. Kestaajamine.

5) Elu jões ja vähi ettevalmistused talveks.

4. *Jutustamine kavapunktide järgi. Parematel õpilastel lastakse pala ümber jutustada 1—2 korda. Kaasõpilased kuulavad ning hindavad ja parandavad sõnastust. Kujuneb umbes järgmine lühendatud ümberjutustus.*

Perenaine keetis köögis vähke. Kogemata tõstis ta surnud vähi potti ja elusa vähi taldrikule. Kiiresti peitis ennast elav vähk surnud vähkide alla. Söögilaua roomas vähk taldrikust välja ja kukkus põrandale. Põrandal istus kassipoeg. Vähk haakis end sõrgadega kassipoja sabasse. Kohkunult tormas kassike aknast välja, tiigi poole. Tiigi äärde vähk jäi maha. Ta roomas tiiki.

Tiigis oli toitu külluses: tigused, kokri, triitoneid. Ainult vesi tiigis ei meeldinud vähile. Ta igatses puhta vee järele.

Vihmasadude ajal paiskas veevool vähi tiigist kraavi. Kaua rändas vähk kraavides. Siin ajas ta ka kesta. Ta lebas seni kraavikaldas, kuni kasvas selga uus kest. Lõpuks jõudis vähk jõkke. Ta uuristas endale jõekaldasse urukese ja pugese sellesse talveunele.

5. *Ortograafiline analüüs. Tahvlile kirjutatakse sõnu ja väljendeid, milles õpilased võiksid eksida: keetis vähke, tõstis vähi potti, kassipoeg, tigused, kokri, triitoneid, vihmasadude ajal, jõekallas, talveuni, urg jt. Õpi-*

lased loevad sõnad vaikselt läbi ja püüavad meeles pidada nende õigekirja. Kuna tekstis esinevate sõnadega tutvusid õpilased varem juba lugemistundides, kustutatakse need tahvliilt ja õpetaja kontrollib suuliselt, kas õpilased oskavad kirjutada kriitilisi ortogramme.

On ka võimalik ja väga soovitatav rakendada teist moodust, kus õpetaja loeb ette küll kogu jutustuse, kuna see on väga huvitav, kuid kirjalikus ümberjutustuses laseb ära jätta esimese, puhtilukirjandusliku osa, milles kõneldakse vähi sattumisest laua alla ja sealt tiiki. Sel juhul jutustatakse pikemalt vähi elust ja toitumisest tiigis, kraavides ja jões. Loomulikult peab suuline eelpreparatsioon siis vastava osa juures olema samavõrra pikem ja põhjalikum.

Teisel tunnil kirjutavad õpilased töö vihikuisse. Kirjutamise kestel olgu lubatud neil õigekirja küsimustega pöörduda õpetaja poole.

Juhul kui lugemistundides käsitletakse palasid, mis on pärit mõnest pikemast lastekirjandusteostest, on sobiv ka ümberjutustuse tekstiks valida mõni katkend samanimelisest teosest; näiteks III kl. Voronkova «Sinililli» käsitledes valitakse katkend teosest «Tütarlaps linnast», N. Nossovi «Etenduse» puhul katkend teosest «Vitja Malejev»; IV kl. V. Ossejeva «Trubatšovi perekonna» läbivõtmisel valib õpetaja katkendi jutustusest «Vasjok Trubatšov», jne.

III kl. jaoks valitud katkendeks tuleb vältida otsest kõnet. Kui lastes huvi äratamise eesmärgil (kuna otsene kõne on elavam ja haarab lapsi) katkendisse siiski mõned laused otseses kõnēs jätta, tuleb need suulisel ettevalmistusel muuta õpetaja abiga kaudseks kõneks. Ka katkendi teistkordsel ettelugemisel ei korda õpetaja enam otsest kõnet, vaid tarvitab kaudset kõnet.

Ekraanitavaist vahendeist tulevad III ja IV klassis laialdasemalt tarvitusele filmoskoop ja diafilm. Ka diafilmi demonstreerimist on soovitatav seostada lugemistundide teemaga. Diafilmi esialgne demonst ratsioon toimub siin, nagu I ja II klassiski, õpetaja jutustuse saatel. Pärast diafilmi esialgset näitamist analüüsitakse õpetaja küsimuste abil selle sisu ja jutustatakse suuliselt kogu sündmustiku käik tervikuna. Pärast jutustust võib veel kord demonstreerida kogu diafilmi algusest lõpuni või keerata osa pilte kiiremini ja peatuda pikemalt ainult üksikute piltide juures. Kirjalikuks ümberjutustuseks valitakse

kas kogu diafilmi süžee — sel juhul koostatakse lühendatud ümberjutustus — või mõni ilmekam osa süžest, mille järgi tehakse õpetaja ettekande põhjal ümberjutustus. Näiteks käsitledes IV klassis katkendit «K o m b a i n s t e p i s», mis on võetud P. Pavlenko jutustusest «Stepi päike», võib demonstreerida ka samasisulist diafilmi «Stepis». Kuna nimetatud diafilmi süžee on kirjeldava iseloomuga, sobiks kirjaliku ümberjutustuse teemaks valida mõni eredam lõik sellest, nagu «V õ i t i u s o r k a a n i g a s t e p i s», mis algab diafotost sõnadega: «Järgmisel päeval ilm halvenes».

Muinasjuttude käsitlemise puhul võib näidata samasisulist või õpitud lugemispala teemale analoogilist diafilmi. Et muinasjuttude alalt diafilmide valik on väga rikkalik, leidub igale lugemikku paigutatud muinasjutule sobivat saateainet külluses.

Analoogiajutustus ja -kirjeldus. Analoogiajutustus ja -kirjeldus moodustavad ümberjutustuse ja loovjutustuse vahepealse variandi ja sellisena võimaldavad vaheldust töövõtetes ning ajendavad õpilaste kujutlust ja mõtlemist elavamale tegevusele. Analoogiajutustuse puhul saab lugemiku proosapala, mõnel juhul ka lapsi huvitava süžeeaga luuletus õpilase mõtetele tõukeandjaks. Lähtealuseks võetakse kas kogu pala või ainult üks lõik sellest. Analoogiajutustus peab haarama lastele lähedasi huviobjekte ja hästi tuntud alasid. Nii näiteks käsitledes O. Lutsu «Lumesõda» antakse õpilastele koduseks ülesandeks õppida pala ilmekalt lugema, jutustama kavapunktide järgi, kuid peale selle veel mõelda suuliseks ettekandeks jutustus «Lumesõda», milles õpilane ise esineb tegelasena ja milles õpilane kasutab omi kogemusi. Käsitledes pala «Arno on haige», mõtlevad õpilased jutustuse omast haigusest; I. Kožedubi teksti «Meie pioneerirühm» läbitöötamisel koostavad jutukese või kirjelduse «Töötasime kolhoosiaias», «Käisime umbrohtu hävitamas», jne. Õppides allikate tekkimist korraldatakse ekskursioon allikale; pärast kodus korrates lugemistükki «Allikas», valmistuvad õpilased (selle eeskujul ja omi ekskursioonil tehtud tähelepanekuid kasutades) suuliseks jutustamiseks järgnevas tunnis.

Andes õpilastele koduseks ülesandeks analoogiajutustuse, soovitab õpetaja lastele kasutada oma temaatilisi sõnasid ja samuti mõningaid väljendeid võtta lugemikust.

Klass kuulab kaasõpilaste jutustusi, parandab ja tõstab esile õnnestunud kohad. Analoogiajutukesed, mis on mõeldud õpilasi emotsionaalselt haaravatele teemadele, on soovitatav lasta kirjutada vihikuisse. (Näiteks: «Lumesõda».) Et antud juhul vigade vältimiseks teostatavas analüüsis on võimalik tarvitata vaid sõnu vähe ette näha, lubatakse õpilastel kirjutamise kestel küsimustega õpetaja poole pöörduda.

Pildijutustus ja -kirjeldus. Pildijutustused ja -kirjeldused tehakse tavaliselt seinapiltide järgi, mis on Õppepedagoogilise Kirjastuse poolt kõne arendamiseks välja antud seeriatena. Harvemini kasutatakse selleks ka lugemiku pilte või väikese õpilaste arvu juures ka lasteraamatute illustratsioone. Pildijutustuste koostamisel tuleb arvestada kahte varianti: a) jutustused üldtuntud süžee piltide järgi (näiteks «Vanaisa Mazai», «Kartmatu partisan») ja b) piltide järgi, kus süžee sõnalisel kujundamisel saab arendada õpilaste fantaasiat ning lasta neil vabalt luua sündmustik (näiteks «Hundid tungisid kallale», «Mis siin juhtus?», «Hädaohus»).

Näide töökäigust pildijutustuse «Saabusin koolivaheajaks»¹ koostamisel IV klassis. Käsitledes varem lugemispala «Suvoorovlaste koolis», selgitab õpetaja küsimused: Kes on suvoorovlased? Kus asub suvoorovlaste kool? Kes sinna õppima pääsevad? Miks kannab kool niisugust nime? Mida õpitakse suvoorovlaste koolis? Kelleks saavad kooli lõpetanud?

Töökäigu plaan.

1. Esialgse tajumuse andmine pildist. Õpetaja riputab üles pildi, õpilased vaatlevad 2—3 minutit vaikselt. (Soovitatav on kasutada värvitrüki reproduktiooni, kuigi pilt on ka IV kl. lugemikus.)

2. Pildi loov lahtimõtestamine. Õpilastele antakse võimalus väljendada vabalt, mida pildil näevad. Seejärel aitab õpetaja suunavate küsimustega esile tõsta kõike olulist. Hinnatakse ka ja korrigeeritakse kollektiivselt õpilaste sõnastust.

— Jutustage poisist kõik, mida näete!

Õpilased: Miša (poisile pannakse nimi) on suvoorov-

¹ Ф. Решетников. «Прибыл на каникулы».

lane. Ta sõitis koolivaheajal koju. Ta on rietatud uude vormisinelisse, õlgadel on punased pagunid, ümber kaela ripub paslik. Jalas on uued punaste lampassidega püksid. Miša tervitab vanaisa.

— Vaadake, kuidas tervitab Miša.

Tal on sirge rüht, tervitab sõdurlikult.

— Mida väljendab Miša nägu?

Miša naeratab rõõmsalt, sest ta sõitis koolivaheajaks koju. Ta vaatab säravate silmadega vanaisale. Tal on meeldiv end näidata uues suvoorovlaste kooli vormirõivastuses.

Nüüd juhib õpetaja õpilaste tähelepanu vanaisale, abistades küsimustega.

— Jutustage vanaisast!

Õpilased: Vanaisa tervitab pojapoega ka valveseisangus. Ta on vist varem olnud sõjaväes. Ta vaatab heatahtlikult üle prillide pojapoega ja naeratab pisut. Ta on väga rahul Mišaga ja tema sõjaväelise esinemisega.

Õpetaja ettepanekul jutustavad õpilased kolmandast isikust pildil.

Miša õde seisab eemal laua taga. Küsimusele, miks ta vennale vastu ei tormanud, leitakse ühises arutluses ka vastus: — Katja hüüatas rõõmsalt ja tahtis tormata vennale vastu, kuid siis, nähes, kui pidulikult Miša tervitas vanaisa, tardus ta imetluses kohale.

Nüüd vaatlevad õpilased õpetaja juhtimisel toa sisustust ning teevad vastavad järeldused:

See on mugav elutuba nõukogude töölise korteris. On tulemas nääripühad, sest kuusk seisab ehituna nurgas. Enne Miša tulekut oli perekond istunud hubaselt koos. Katja oli kuuse juba ammu valmis ehtinud.

Järgnevalt juhib õpetaja õpilased kirjandi lõppsõnale:

— Mis te arvate, kuidas Miša veedab õhtu kodus?

Miša jutustab suvoorovlaste kooli elust. Vanaisa ja Katja kuulavad heameelega. Ka Katja jutustab oma koolielust, ta on pioneer. Õhtul süüdatakse nääripuu.

3. K a v a s t a m i n e. Õpetaja meenutab, et igal kirjandil on sissejuhatus, milles lugeja juhatakse kirjandi tege-
laste juurde. Antud pildikirjandil on kolm osa, üks on ettevalmistused näärideks ja Miša ootamine, teine — Miša saabumine koju, kolmas — õhtu veetmine kodus. Millest tuleks kõnelda kõige enne? Õpilased leiavad õige järjestuse ja koostavad kava:

1) Mišat oodatakse nääriwaheajale.

2) Miša saabub.

3) Öhtu kodus.

4. Tingimuste ja vajaduste kohaselt võib lasta kogu kirjandi veel kord tervikuna suuliselt läbi jutustada.

Miša oli suvoorovlaste kooli kasvandik. Nääriwaheajaks oodati teda koju. Vanaisa tõi näärikuuse. Katja ehtis seda hoolega.

Vana aasta viimasel päeval astuski äkki tuppa Miša. Vanaisa tervitas ta suvoorovlaste kombel. Miša oli tore oma uues punaste pagunitega vormisinelis. Ka vanaisa vastas Miša tervitusele sõdurliku valveseisanguga, sest ta ise oli endine sõdur. Ta oli õnnelik, nähes pojapoega niisugusena. Katja tahtis Mišale vastu joosta, kuid tardus Miša pidulikkust nähes imetlusest paigale.

Öhtu veedeti hubaselt koos näärikuuse all. Palju huvitavat jutustas Miša vanaisale ja Katjale suvoorovlaste koolist.

5. Raskemate sõnade ortograafiline analüüs. Õpetaja on varem liikuvale tahvlile valmis kirjutanud sõnad algvormis:

nääriwaheaeg	sõdurlik
rüht, rühi	valveseisang
suvoorovlaste kool	pagun
sädelema	imetlus
vormisinel	suvoorovlaste kombel
	vormirõivas

Osa sõnu kustutatakse pärast analüüsi tahvlilt. Tahvlile jäetakse need sõnad, mis õpilaste teadvuses on vähem aktiveerunud või kus õpilased teevad kokku- või lahkukirjutamisel vigu (valveseisang, suvoorovlaste kombel).

6. Töö kirjutamine vihikusse. Pärast seda kui õpilased on omandanud vajalikke kogemusi I, II ja III klassis pildiga töötamiseks, võib vahelduseks kasutada töömoodust, kus õpilased lihtsama süžee piltide järgi kirjutavad iseseisvalt jutustusi. See äratab õpilastes suuresti huvi, ergutab fantaasiat ja stimuleerib neid otsima tabavamaid sõnu, paremat väljendust. Rakendada on sobiv seda menetlust alles III klassis teisel poolaastal ja IV klassis, kusjuures kirjutamise kestel olgu õpilastel lubatud

keele- ja õigekirjaküsimustega pöörduda õpetaja poole. Niisuguse ülesande puhul valib õpetaja esialgu noorematele klassidele määratud pildiseeriade hulgast pildi, mille esinev faabula on õpilastele kergesti arusaadav, näiteks «Eksinud», «Mis siin juhtus?», «Vaata kuidas kelgutab!», «Sõbrad»¹, «Vallatuseta mitte tundigi», jt. Juhul kui mõnel õpilasel tekib raskusi pildi süžee mõistmiseks, arutletakse pilt kollektiivselt läbi, kuid jutustuse loomine pildi põhjal tehakse õpilastele iseseisvaks ülesandeks.

Näide pildikirjelduse koostamisest III klassis I. I. Levitani maali reproduktsiooni «Kuldne sügis» järgi.

Töö käik kirjandi ettevalmistamisel.

1. Loodusekalendrisse märgitakse andmed ilmade, loodusnähtuste ja inimeste töö kohta. Loodusekalendri andmetel peetavate vestluste puhul jälgib õpetaja eriti sõnalise väljenduse õigsust ja tabavust.

2. Vestlused seoses sügiseteemaliste lugemispalade käsitlemisega. Lugemispalade läbitöötamisel juhitakse tähelepanu sõnastuse ilule ja piltlikkusele.

3. Ekskursioon metsa, parki või põllule, kus juhitakse õpilaste tähelepanu looduse ilule ja lastakse seda kirjeldada sõnades. Liitklassis võib anda õpilastele iseseisvaid vaatlusülesandeid.

4. Sõnavara - alane töö. Lugemistundidest reserveeritakse osa aega (ca 5—10 min.), mille kestel õpetaja juhendab sõnastiku koostamist, mida õpilased võivad hiljem teha osaliselt kodus. Seoses sügiseteemaliste luuletuste ja proosapalade käsitlemisega valmib õpilastel sõnastik järgmise plaani järgi:

Varasügis. Tore, kuldne, õhk on karge ja puhas. Sügisepäev on tusane, udune, pilvine, sünge, rõõmus, päikesepaisteline, sädelev, särav, mahe, vilu.

Taevas. Sügavsinine, heledad pilved, rasked sügispilved, lumivalged pilverünkad hõljusid, mustjassinised pilvesagarad. Vihma piserdas, udutas, tibutas, kahistas, rabistas, valas, kallas, pladistas.

Tuul. Sügisetuul roobitses närbunud lehti. Tuul kahistas lehtedes, sahistas puude latvades, mets mühis

¹ V. G. Poljakovi pildiseeriad II klassile.

lest. Tuul rebis lehti puudelt. Lehed lendlesid tuules. Tuul — mahe, soe, vinge. Tuul undab. Tuul painutab puid.

Mets. Puud. Mets. Kirev, eredavärviline. Metsa sügavuses süttisid, värelesid ja sillerdasid kõik kulla ja purpuri varjundid... oli sooja seenelõhna. Punapuraviku mütsike süttis sametise punaga. Kased — kuldkollased, punakaskollased. Haavad — verevad, verevpunased, tume-punased. Vahtrad — kirevad, kollased, punased.

Linnud. Pääsukesed lendlesid suurtes parvedes. Kureparvi keerles taeva all. Kurgede kolmnurk kadus lõunasse.

Põld ja aas. Viljad olid valmimas. Põllud olid kirevad valmivatest viljadest. Ristikuädalas sumisesid veel mesilased.

Inimeste töö. Särisesid lõikusmasinad. Viljapeksu-
masinad undasid. Kombain müris, müdis. Kahvatu-
kollaste viljakuhilate read...

Kogu sõnavara-alane töö tuleb korraldada nii, et sõnadevihikuisse ei satuks ortograafilisi vigu. Osa sõnu ja väljendeid kirjutavad õpilased ära lugemikust, kuid osa sõnu, mis võetakse vestlustest, kirjutab õpetaja enne tahvlile.

5. Sügisekirjelduse koostamine suuliselt. Kollektiivselt tehtud plaani alusel valmistavad õpilased kodus ette suulise kirjelduse sügisest, kasutades seejuures oma sõnastikke.

Plaan.

1. Praegune aastaaeg.
2. Ilmad.
3. Mets.
4. Põld ja aas.

6. Kirjelduste esitamine suuliselt (2—4 õpilase poolt) ja nende arutlemine ning hinnang. Algul lastakse kirjeldus ette kanda ühel paremal õpilasel, kuna parandused tehakse seejuures kollektiivselt.

7. Töö pildiga.

A. Pildi vaatlus vaikselt.

B. Pildi lahtimõtestamine õpetaja küsimuste abil.

— Millist aastaaega kujutab pilt?

— Miks on kunstnik seda nimetanud «Kuldseks sügiseks»?

— Mis kuus on sügisel «kuldsed» värvid?

— Mis on sügises ilusat?

C. Pildi kirjeldamine seotult 1—2 õpilase poolt.

8. Töö kirjutamine vihikuisse.

Kirjutamise kestel lubatakse õpilastel kasutada sõnade-vihikut, samuti raskuste korral pöörduda individuaalselt õpetaja poole.

Näidiskirjeldus.

Kuldne sügis.

On september. Ilm on rõõmus ja päikesepaisteline. Kõrge sügavsinine taevas peegeldub vastu jõevees. Sügis on jõudnud juba aasale ja metsa. Maapind on kahvaturoheline, kohati luitunud ja pruunilaiguline. Mets on kirev ja eredavärviline. Kased on kuldkollased. Kuldkollaste kaskede vahelt paistab haabade verevpunaseid salku. Ainult kuused ja männid tõstavad teiste seast oma igirohelisi latvu. Nõrk tuulehoog rebib puudelt lehti. Need hõljuvad langedes nagu kirjud liblikad õhus.

Ilus on meie kodumaa loodus varasügisel.

Nagu nähtub eespool toodud näitest, ei tarvitse õpilased kasutada kõiki sõnadevihikuisse kantud sõnu ühe kirjandi juures, vaid sõnastikke täiendatakse pidevalt ning neis leiduvaid sõnu kasutatakse järgnevate teemade puhul, nagu näiteks «Sügisised tööd kolhoosis», «Hilissügis» jne.

Vabakirjand, vabajutustus, vabakirjeldus. Näide töömenetlusest vabajutustuse koostamisel. Antud on raamteema: «Laste talvised lõbud», mille puhul lastel on võimalik endale valida üks kolmest teemast: «Käisin suusatamas», «Käisin uisutamas», «Käisin kelgutamas».

Töö koosneb siin järgmistest etappidest.

1. **Sissekanded sõnadevihikusse.** Lugemispalade käsitlesega seoses on õpilased sõnadevihikuisse kirjutanud sõnu ja väljendeid talvest.

Talv. Kare, karm, lumerohke, pehme.

Ilmad. Tuisk, sula, torm, tuuline, pakane paugutab, udu, pilvine; vinge tuul, mähe tuul.

Mets, puud. «Härmas mets kui muinaslugu», lumised puud, hõbedane härmatis.

Lumi, jää. Tuisud, kõrged hanged. «Jää helendas, jääl päike säras», sula lumi, tuisklumi, tuhkjas lumi.

2. Grammatika tundides sõnaliike käsitledes (ükskõik kas uue ainenä või kordamisena) lastakse reegli illustreerimiseks nimetada sõnu, milliseid õpilased võiksid vajada oma kirjandeis.

Näiteks. Nimisõnu suusutamise, kelgutamise ja uisutamise alalt: *suusadress, suusakepid, suusamääre, suusahüpe, suusasidemed, suusamatk; liumägi, kelgutamine, tõukekelk; liuväli, uisutee, uisusaapad* jne.; tegusõnu: *liuglema, tormama, sööstma, uisutama sujuvalt, sujuma*; halvasti sõitmise kohta: *rabelema, komistama, takerduma, jalad tokerdusid* jms.; oma dussõnu talvise ilma ja talvemaastiku kohta: *helevalge, kirgas, sinivalge, hõbedane, helkiv* (jää) jne.

3. Vestlus talvelõbudest ühes lugemistunnis (umbes $1\frac{1}{2}$ õppetunni kestel). Laste fantaasia ergutamiseks võib vaadelda mõnda vastavasisulist pilti uisutajaist, suusatajaist, kelgutajaist ja mõnda reproduktsiooni talvemaastiku maalidest.

4. Vabadiktaat ($1\frac{1}{2}$ õppetundi).

Puhusid kurjad, vinged tuuled. Sageli sadas ohtralt lund ja tuiskava lume virvendav kate varjas kogu taeva. Tuul pühkis kokku hiiglakõrgeid lumehangesid.

Ühel päeval muutus ilm haruldaselt selgeks ja vaikseks. Jää tiigil helkis päikesepaistel. Kui nõrk tuulehoog puudutas kaskede härmatanud oksi, pudenes sealt teravaid nõel- jaid helbeid. Valitses käre pakane. (Vt. peatükk «Vabadiktaat»!)

5. Loovdiktaat ($1\frac{1}{2}$ õppetundi). Õpetaja annab liikuval tahvlil sõnad: *Pehme ilm, kohev lumi, looka paindunud kuuseoksad, lumega kaetud aialatid, suusad vajusid lumme, avar põld, värsked suusajäljed, sinetav metsatukk*. Õpilastel lastakse leida pealkiri ning 1—2 õpilasel suuliselt jutustada nende poolt mõeldud looksed. Seejärel kirjutavad õpilased oma mõeldud jutukesed vihikuisse. Loovdiktaatide tagasiandmisel selgitatakse vead.

6. Ettevalmistus kirjandi kava koostamiseks ja kirjutamiseks.

Õpetaja püstitab eesmärgi:

— Kodus mõtlete igaüks jutustuse laste talvistest lõbudest. Teie kõik vestlesite varem huvitavalt sellest, kuidas olite kelgutanud, uisutanud või suusatanud. Nüüd valige igaüks endale üks pealkiri!

- 1) Käisin suusatamas.
- 2) Käisin kelgutamas.
- 3) Käisin uisutamas.

Õpetaja kirjutab teemad tahvlile.

— Kodus mõelge valitud pealkirja kohaselt üks jutu-
kene! Järgmisel tunnil jutustate selle kogu klassile ette.

— Millest tuleks kõnelda kõige esmalt?

1) Ettevalmistused (suusatamiseks, kelgutamiseks, uisu-
tamiseks).

— Millest peaksite kõnelema seejärel?

2) Talvine maastik.

Õpetaja vihjamisi abistavate küsimuste varal tuletavad
õpilased enam-vähem iseseisvalt järgmised kavapunktid:

3) Suusarajal (liuväljal, kelgumäel).

4) Miks mulle meeldib suusatada (kelgutada, uisutada).

7. Kodus suuliselt mõeldud jutukestest kantakse järg-
misel tunnil mõned ette (1—3 jutustust) ning parandatakse
ja viimistletakse kollektiivselt nende sõnastust. Pärast seda
kirjutavad õpilased need klassis vihikuisse. Õpetaja ütleb:

— Teil kõigil on kindlasti midagi huvitavat rääkida, kir-
jutage oma jutustused vihikusse, siis saan ma kõiki lugeda
ja kõige huvitavamad nendest loeme pärast ka teistele ette.

Suulise jutustuse koostamisel käsib õpetaja õpilastel
kasutada oma sõnastikke. Jutustuse vihikuisse kirjutamisel
lubatakse esimeste selliste tööde puhul kasutada veel
sõnadevihikuid, hiljem IV klassis, kui õpilased on siin esi-
tatud tööviisiga juba harjunud, ei lubata kirjutamise ajal
sõnadevihikusse enam vaadata.

Vabakirjelduse puhul on töökäik analoogiline eespool esi-
tatud vabajutustuse menetlusele.

III ja IV klassi õpilastele võib anda ka iseseisvaid vaat-
lusülesandeid, piiritledes konkreetselt, mida õpilased
peavad teatud ajavahemiku kestel jälgima. (Näiteks jälgida
maastikku oma koolitee ääres sula ilmaga, päikesepaiste-
lise ilmaga. Jälgida hääli oma kodu ümbruses jne.)

Tööprotsessi ja tegevuse kirjeldus. Suure kasvatusliku
väärtusega on kirjandid ja suulised jutustused inimeste
tööst ja tegevusest. Korraldades ekskursioone — kolhoosi-
või sovhoosipõllule, farmidesse, masina-traktorijaama, töö-
kodadesse, tehastesse, tööstustesse, ehituste juurde, raud-
teejaama, sadamasse vm. — valib õpetaja igakord mõned

üldtuntumad sõnad, mis õpilaste kõnes peavad muutuma aktiivseteks sõnadeks. Lihtsamad tehnilised terminid, tööde, masinate ja instrumentide nimetused kirjutab õpetaja pärast ekskursiooni tahvile ja õpilased oma sõnadevihikusse. Ekskursioonist kokkuvõtet tehes laseb õpetaja jutustamisel õpilastel neid sõnu kasutada ning kontrollib hiljem, kas õpilased on omandanud nende sõnade õigekirja.

Teise grupi moodustavad õpilaste oma töö kirjeldused teemadel, nagu «Kuidas abistasime kolhoosi», «Töötasime kooliaias», «Valmistasime seemneid külviks», «Meie katsepeenar», «Koristasime köögivilju», «Kuidas abistan ema», «Minu töö kodus» jne.

Ka töö ja tegevuse kirjeldusi ei kirjutata vihikuisse enne, kui on toimunud suuline ettevalmistus vastavalt eespool käsitletud kirjandiliikidele.

Arutleva iseloomuga kirjandid IV klassis.

Arutlus eeldab abstraktset mõtlemisviisi, seepärast tehakse algkooli IV klassis ka suhteliselt vähe arutleva iseloomuga kirjandeid. Arvestades õpilaste konkreetseusele kalduvat mõtlemisviisi, juhendab õpetaja arutleva kirjandi kompositsioonilist ülesehitust ja kavastamist. Teemad tuleb valida lastele lähedasest huvipiirkonnast.

Näiteks. Pärast kino ühiskülälastamist vesteldakse lühidalt nähtud filmist, siirdutakse lõpuks küsimusele kino kasust üldse, siinjuures nõuab õpetaja lastelt põhjendusi, miks neile meeldib kinos käia. Hiljem võtab õpetaja vestluse andmed suunavate küsimuste abil kokku. Koostatakse ühiselt kava ning jutustatakse esialgu suuliselt veel kord kava järgi.

Olles käsitlenud V. Majakovski luuletust «Kelleks saada» ning vestelnud õppimisest ja elukutsetest Nõukogudemaal, võivad õpilased hiljem teha kirjandi teemal: «Kelleks soovin saada» järgmise kollektiivselt koostatud kava alusel:

1. Milliseid elukutseid on olemas.
2. Milline meeldib mulle kõige enam. Miks?
3. Soovin saada...
4. Selleks pean hästi õppima.

Näide tööetappidest arutleva kirjandi «Kuidas loen raamatu» koostamisel.

1. Lugemistundides käsitledes palasid raamatust ja lugemisest, vesteldakse raamatu võludest, raamatu kättesaadavusest nõukogude ajastul ja endisaegadel. Õpetaja jutustab episoodide raamatu ajaloost ning loeb katkeid Iljini teosest «Jutustusi asjadest», samuti kõneleb raamatu valmimisest, kasutades saateainena Žitkovi «Jutustusi tehnikast».

2. Võimaluse korral tehakse ekskursioon trükikotta.

3. Klassiväline üritus, kus arutletakse ühte või kahte loetud teost.

4. Kirjandi kava koostatakse ühiselt ning kirjutatakse tahvlile.

1) Millal loen. (Vabal ajal.) ¹

2) Kuidas alustan lugemist. (Panen raamatule paberi ümber. Varun valmis lugemispäeviku.)

3) Lugemise kestel. (Teen märkmeid lugemispäevikusse.)

4) Pärast teose lõpetamist. (Täidan lugemispäeviku.)

5) Mispärast loen raamatuid.

5. Raskemate sõnade ortograafiline analüüs (suuliselt) vigade ennetamise eesmärgil.

Kaastöö seinalehele. Seinaleht huvitab õpilasi siis, kui see hästi ja eredalt kajastab õpinguid, tööd ja distsipliinküsimusi koolis. Seinalehe temaatika hõlmab järgmisi alasid: artiklid õppetööst, huvitavatest tundidest, ekskursioonidest, päevarežiimist, distsipliini ja korra hoidmisest, kultuursest käitumisest, puhtusest, pioneeritööst, tööst ringides ja tähtpäevadest.

Esimesed seinalehe artiklid tehakse kollektiivselt, ja kui õpilased on omandanud sel alal juba mõnevõrra vilumusi, võib ühte ja sama artiklit lasta kirjutada mitmel autoril, nende hulgast hiljem valida parim või lasta koostada nõutav artikkel mitmest kirjutisest kokku. Artiklid seinalehes ei tohi olla pikad.

Näide. Seinalehenumber Suure Sotsialistliku Oktoobri-revolutsiooni aastapäeva puhuks. Artiklid: 1. Suure Sotsialistliku Oktoobri-revolutsiooni aastapäev. 2. Milline oli meie kool enne Oktoobri-revolutsiooni. 3. Kuipalju sai õppida nüinu vanaisa (vanaema, isa, ema). 4. Õppeedukus III (I, II, IV) klassis. 5. Vastuseid kriitikale.

¹ Märkmeid sulgudes õpetaja tahvlile ei kirjuta.

Näide artikli «Õppetööst III (IV) klassis» kirjutamise käigust.

1. Suuline arutlus klassist kui kollektiivist, kus tõstetakse esile järgmised küsimused:

Õpilaste omavaheline läbisaamine.

Õppeedukus. Suhtumine õppetöösse. Abistamine.

Kord ja puhtus klassis.

Käitumine koolis ja väljaspool kooli.

2. Artikli kirjutamine. Õpilased moodustavad eelneva suulise arutluse põhjal lauseid. Õpilane, kes mõtles kõige parema lause, kirjutab selle tahvlile, teised vihkuisse.

— Nüüd kirjutame seinalehele meie klassi kollektiivist ja õppeedukusest, järgmisesse numbrisse kirjutame korrast, puhtusest ja käitumisest. Pealkiri kirjutatakse tahvlile.

— Mida võite öelda oma klassi õpilaste kokkukuuluvusest? Järgneb mitmesuguseid vastuseid. Neist kirjutatakse tahvlile:

Meie klassis on õpilased üksteise vastu sõbralikud ja abivalmis.

— Mida võime kirjutada õppeedukusest?

Õpilased moodustavad lauseid, millest kirjutatakse tahvlile:

Pioneer Virve R. õpib ainult hindele 5 ja teised üheksa pioneeri õpivad ainult hinnetele 4 ja 5. (Soovi korral võivad järgneda nimed.)

Meie klassi eesrindlikud õpilased lubavad järgmisel veebruaril paremini abistada mahajäänuid.

III (IV) klassi õpilased.

Kiri. Õpilaste huvi töö vastu on elavam, kui kirjad, mis koostatakse, tõepoolest adressaatidele ära saadetakse. Kirja saajaks võib olla kas mõni pikemat aega haiguse pärast koolist puuduv õpilane, teise kooli siirdunud õpilane või mõne teise kooli õpilaskollektiiv, kellega klass korrespondrib.

Kirja koostamisel lähtutakse lugemispaladest. III klassis kirja õppimisel meenutatakse II kl. õpitud pala J. Taitsi «Kirjakast», IV kl. on otstarbekas lähtuda Tšehhovi jutustusest «Vanka».

Näide kirja koostamisest õpilasele, kes õppis enne samas

koolis, kuid hiljem siirdus elukoha muutmise tõttu teise kooli.

Tunni varustus: Harilikud kirjaumbrikud iga õpilase ja õpetaja tarvis, suur kirjaumbrik ca 75×57 sm, kirjapaber harilikus suuruses iga õpilase ja õpetaja tarvis.

Tööetapid kirja käsitlemisel.

1. Eesmärgi püstitamine.

— Täna õpite koostama kirja niisugusele inimesele, kes on umbes teieealine, nii siis koolikaaslane, sõber, vend või õde. Teeme seda esimest korda ühiselt ja kellel tuleb kõige ilusam ja puhtam käekiri, selle kirja saadame pärast postiga ära. Järgneb lühike arutus, kellele kirjutada ja miks. (Kirjutame Lindale. Ega tema veel pole vana kooli unustanud.)

2. Selgitatakse kirja osad ja vajalikud mõisted ning kirjutatakse need tahvlile.

Aadress, adressaat = kirjasaaaja, kirjasaatja.

Meenutatakse, mida tähendavad varem (II klassis) õpitud sõnad: postkontor, sidekontor, kirjakast, postiljon, postisaadetis, postitempel, postipakk.

— Missuguste sõnadega pöördume Linda poole? (Kallis Linda. Armas Linda. Tere, Linda! Sõber Linda. Tervist, Linda!)

— Mille vastu tunneb Linda huvi kirja saades?

(Kuidas meie elame.)

— Mille vastu tunnete teie huvi?

(Et ta meile kirjutaks, kuidas elab, missugune on nende kool jne.)

— Milliseid soove väljendab saatja kirja lõpus?

(Soovib kirjasaaajale kõike head. Soovib teda näha. Soovib temalt kirja, jne.)

— Milliste sõnadega lõpetatakse kiri? (Peatse jällenägemiseni. Ela hästi! Parimate tervitustega. Kõike head soovides... Sinu sõber, jne.)

3. Koostatakse kava ja kirjutatakse see tahvlile.

1) Pöördumine kirjasaaaja poole.

2) Kuidas elab kirjasaatja.

3) Soovid kirjasaaajale.

4) Kirja lõpetamine.

4. Kirjutamine.

Õpilased moodustavad eelneva arutluse põhjal kava

järgi lauseid. Väljenduselt parimad laused kirjutatakse tahvlile. Teised õpilased kirjutavad need paberitele. Enne juhendab õpetaja, mitmendale joonele paigutatakse pöördumine (4.—6. joonele), mitmendalt joonelt alustatakse kirja (pöördumisest alates 3. joonelt).

Nii valmib kiri.

Tervist, Linda!

Sellest on juba mitu nädalat möödunud, kui sõitsid siit Paidesse. Esialgu oli meil Sinuta igav.

Meil koolis on päris huvitav. Õppimine edeneb üsna hästi. Ilme ja Heiti õpivad endiselt väga hästi. Ainult Aime ja Aadu laisklevad ja teevad vallatust. Neil on juba kolmes aines kahtesid.

Üleeile oli meil väga huvitav rühmakoondus. Viisime selle läbi vene keeles teemal «Pioneerilaagris». Osad õppisime enne pähe. Koonduse lõpul mängisime.

Palume Sind, kirjuta meile oma elust uues koolis!

Soovime Sulle kõike head!

Sinu sõbrad.

Rakveres 28. veebruaril 1957. a.

5. Aadressi kirjutamine.

Õpetaja kinnitab tahvlile suure paberist ümbriku, millele on kirjutatud aadress. Vaadeldakse sihtkoha asutiste ja teiste nimetuste järjekorda ümbrikul, samuti juhib õpetaja tähelepanu sellele, kuidas tuleb paigutada aadress ümbriku keskele nii, et see oleks kaunis. Vaadeldakse ka saatja aadressi paigutust. Seejärel näitab õpetaja klassi ees, kuidas sama aadress mahutada harilikule kirjaümbrikule.

6. Tehniline kontroll kõige korralikuma kirja väljaselgitamiseks.

5. KIRJANDITE PARANDAMINE.

Õpilaste kirjaliku ja osalt ka suulise kõne arendamisel on väga tähtis, milliseid metoodilisi võtteid rakendab õpetaja vigade parandamisel.

Õiged eeldused kõnevilumuste kujundamiseks luuakse

I klassis. Kui I ja II klassis on lastes süstemaatiliselt kasvatatud harjumusi väljenduda alati õigetes ja selgetes lausetes, siis III ja IV klassis on töö seda võrd kergem, ja on võimalik siirduda uute lausetüüpide juurde, arendada edasi kõrgematasemelisi vilumusi.

Kirjalike tööde praktikas võime eraldada kolme põhilist etappi:

- 1) ettevalmistus, mis suurelt osalt toimub suuliselt;
- 2) kirjutamine;
- 3) tööde analüüs ja vigade parandamine.

Kirjandite parandamisel hinnatakse järgmisi komponente:

sisu õigsust, sügavust ja vastavust tegelikkusele;
kavakindlust, mõtete järjestust ja põhiliste osade proportsioone;

keelt, sõnade õigsust ja eredust, lausete ehitust;
grammatikat ja õigekirja, õpitud reeglite kasutamise oskust;

välist külge, käekirja, puhtust, korralikkust.

Kõiki nimetatud tegureid arvesse võttes moodustab õpetaja ühe hinde, tuginedes seejuures Eesti NSV Haridusministeeriumi poolt väljaantud «Õpilaste edukuse hindamishinnatavatele emakeeles». Soovitav on töö lõppu kirjutada lühike retsensioon. Eriti tähtis on sõnalise retsensiooni kirjutamine III ja IV klassis, kuna see stimuleerib õpilasi agaralt tööle. (Näiteks. Töö on sisult huvitav. Laused on head. Käekiri on paranenud. Teed aga keelevigu.)

Vigade tähistamiseks kasutab õpetaja lk. 78 esitatud tingimärke.

Juhul kui õpilane on eksinud läbivõetud reegli kasutamisel, tähistab õpetaja vea ainult vastava tingimärgiga; kui aga õpilane reeglit veel ei tunne, kirjutab õpetaja õige vormi selgesti välja. Kui õpetaja peab nõutavaks reegli kordamist, märgib ta vihikuäärele tähe R. ning juurde, mitmendal leheküljel ja mitmenda punkti all leidub reegel, näiteks: R. lk. 104, p. 3! Kui õpilasel on kirjandis mõned väljendid ja laused eriti õnnestunud, märgib õpetaja äärele V. h. (väga hea), osutades seega õpilasele, et tema töö head omadused ei ole tähele panemata jäänud.

Üldiselt kehtib parandamisel nõue: vihiku lehekülgi ei tohi muuta asjatult «kirjaks». See mõjub õpilase töötahtele pidurdavalt. Seepärast ei sobi sõnade järjekorra muutmist

Nimi	Lause-ehitus	Valesti kasut. sõnad	Kirjavahe- märgid	K, p, t; g, b, d kirjutam.	Kaashääl-ikute ühendid	Pikad, üli- pikad kaas- häälikud	h sõna algul	i ja j sõna- des
Ainelo, Lehti		keel- dus ära...		pea d- selt				
Aares, Kalju Hakk, Linda	Ühildumise vead. Vihik lk. 11 ¹		Koma sõnade sest, kes, mille ees lk. 12	pöö- sasde	homm- sed	hüppe- te	ubane	Läks maija
Ilumäe, Jüri		saabus meilt... lk. 11						
Karu, Reet	Oleviku ja mine- viku kasu- tamine							

selt. Selleks laseb õpetaja ebaõnnestunud koha kirjandis veel kord ette lugeda ning kui õpilased puudust ei märka, abistab küsimustega. Samuti parandatakse ka stiililiselt halvad ja grammatiliselt vigased laused.

Parandamiseks võib ette lugeda ka mõningaid halvasti sõnastatud lauseid teiste õpilaste vihikuist, selleks märgib õpetaja need laused oma tunni tööplaani või märgib ainult õpilase nime ning tema vihiku lehekülje numbri ja laseb õpilasel endal lause ette lugeda.

Tüüpilisemate õigekirjavigade seletamiseks kirjutatakse tahvlile tähtsamad temaatilised pealkirjad antud klassi läbivõetud programmile vastavalt, nagu «Kaashäälikute ühendid», «Välted», «Käänamine», «Pööramine», «Kirja- vahemärgid» jne. Iga kirjandi puhul analüüsitakse ainult neid vigu, mis sagedamini esinevad, juhuslike vääratuste või üksiku õigekirja nõrgalt valdava õpilase vigade seleta- miseks ei kulutata tunnis aega. Nõrkade õpilastega töötab õpetaja individuaalselt.

¹ Õpilase vihiku lehekülje number.

Ortograafiavigade seletamiseks kirjutatakse tahvlile vastavad pealkirjad, mille alla märgitakse lause parandatud kujul. Tähed, milles õpilane oli vääranud, kirjutatakse värvilise kriidiga. Seejärel korraldatakse suuliselt reegel, mille põhjal tuleb kirjutada nii ja mitte teisiti, ning tuuakse lisanäiteid.

Näiteks.

Pikk ja ülipikk *k, p, t*.

Parandus	Lisanäited
Liina kukub uiskudel ... Lindudel lõppes toit ...	õpib, tikib õppis, sattus

Häälikute pikkuse leidmiseks tuleb kasutada veel kõigis algkooli klassides kooris hääldamist.

K, p, t; g, b, d kirjutamine.

Parandus	Lisanäited
Jõudsimel liumäele ... Peenardel kasvab tomateid ...	hüüdsid akendel

Kodus õpilased kirjutavad ümber lause, milles esines viga, kuid parandatud tähed ja kirjavahemärgid teevad värvilise pliiatsiga. Kirjutavad juurde reegli, kui õpetaja seda nõuab, kordavad ühtlasi reeglit ning toovad lisanäiteid, nagu klassiski vigade analüüsi puhul tehti. *Näiteks.*

Parandus	Reegel	Lisanäiteid
Eile töötasid kolhoosipõllul juba traktorid.	Mitmuse nimetas käändes on tunnus <i>d</i> .	Orased haljendasid.
Võitsin Jaani aiatööl ...	Helitu hääliku kõrvale kirjutatakse <i>k, p, t</i> .	Saatsime kirja postiga. Saatke kiri!

Järgnevais grammatikatundides kontrollib õpetaja, kas õpilased on reegleid korranud ja need teadlikult omandanud.

Töö vahelduse mõttes võib õpetaja kasutada ka 1—2 kvartali kestes nimelisi ümbrikke. Ümbrikusse paneb õpetaja õpilase jaoks «kirja», millele märgib reeglid, mida õpilane peab kordama. Reegli märkimiseks kasutab õpetaja kokkulepitud lühendeid: R. lk. 87, p. 2. Järgmises grammatika tunnis vastama tulles võtab õpilane kaasa ümbriku, mille annab õpetajale. Kui õpilane on nõutavad küsimused hästi omandanud, teeb õpetaja iga reegli juurde vastava märkuse ja jätab ümbriku enda kätte; kui aga osa küsimusi on õpilasel veel ebaselged, saab õpilane «kirja» veel endale tagasi ja peab kordama kõik nõutavad reeglid järgmiseks grammatika tunniks.

Kõiki eespool esitatud keerukamaid töövõtteid, mille puhul õpilased peavad iseseisvalt kordama vanu reegleid, kasutatakse III ja IV klassis. I ja II klassis õigekirjavigade seletamisel tuleb tugineda peamiselt kuulmisele või (morfoloogilise ja traditsioonilise ortograafiaprintsiibi puhul) autoriteetsele konstateeringule: see sõna kirjutatakse nii. Lapsed I ja II klassis kirjutavad lause lihtsalt ümber, kasutades kriitiliste tähtede märkimiseks värvilisi pliiatseid, et õige sõnakuju sööbiks paremini mällu.

Vigade parandusel kehtiv põhimine üldnõue on: töövigadega ei tohi kulgeda formaalselt, õpilased ei tohi mehaaniliselt ära kopeerida õigeid sõnakujusid ja lauseid, vaid tähelepanelikult ja teadlikult analüüsides.

KIRJANDUS.

А. И. Воскресенская и М. Л. Закоружникова. Практическое руководство к преподаванию русского языка в начальной школе. Москва.

Ю. И. Зволинская, Е. А. Сыроечковская и М. С. Шейнина. Занятия по развитию речи во втором и третьем классах. Москва, 1954.

А. А. Дылёва — Казанская. Обучение письменной речи учащихся 3—4 классов. Москва.

А. А. Кузьмина. Руководство к тематическому словарю. Москва.

М. К. Щербак. Словарная работа во втором классе. Москва.

А. А. Кузьмина, А. В. Кеменова. Система работы по развитию речи учащихся. Москва.

М. В. Закоружникова. Обучение изложению и сочинению в начальной школе. Москва, 1953.

P. Ariste. Eesti keele foneetika. Tallinn, 1953.

М. И. Волокитина. Очерки психологии школьников первого класса. Москва, 1951.

Б. Г. Ананьев и А. И. Сорокина. Подготовительный период в первом классе. Москва, 1955.

Е. А. Адамович. Пути достижения прочной грамотности учащихся 1—2 классов. Москва.

Проф. П. О. Афанасьев, И. Н. Шапошников, Е. И. Кореневский. Сборник статей для изложения. Москва, 1954.

М. В. Ушаков. Работа над ошибками. Москва, 1953.

М. К. Щербак, Н. С. Катаева, Н. Н. Китаев. Психологические вопросы развития речи учащихся в школе, АПН, 1953, стр. 28—49.

С. П. Редозубов. Методика русского языка в начальной школе. Учпедгиз. Москва, 1955.

SISUKORD.

I. Sissejuhatav osa	3
1. Üldised nõuded ja põhimõtted	3
2. Suulise ja kirjaliku kõne õpetuse suhe aabitsa, lugemis-, grammatika- ja õigekirjaõpetusega	5
II. Kirjalike tööde liigid	6
III. Suulise ja kirjaliku kõne õpetus eri klassides	14
1. I klass. Esimene poolaasta	14
2. Teine poolaasta	30
3. II klass	42
4. III ja IV klass	53
5. Kirjandite parandamine	75
Kirjandus	81

Йыулмаа Хильда, Александровна
ОБУЧЕНИЕ УСТНОЙ И ПИСЬМЕННОЙ РЕЧИ.

На эстонском языке.

Эстонское Государственное Издательство.

Таллин, Пярнуское шоссе 10.

*

Toimetaja E. Leibak

Tehniline toimetaja L. Uuspõld

Korrektorid H. Allik ja V. Antje

Ladumisele antud 14. XII 1956. Trükkimisele antud
31. I 1957. Paber 54×84, 1/16. Trükipoognaid 5,25. For-
maadile 60×92 kohaldatud trükipoognaid 4,3. Arvu-
tuspoognaid 4,5. Trükiarv 3000. MB-00870. Tellimise
nr. 2892. Trükikoda „Pioneer“, Tartu, Kastani tn. 38.

Hind rbl. 1.50

Rbl. 1.50

A-2/410

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 00337073 3